Berenschot

Voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingsdaling

Rens Baltus
Holmer Doornbos
Hanif Moshaver
Martine Tragter

6 juni 2017

56445

Berenschot

Voortgangsrapportage Actieplan Bevolkingsdaling

Inhoud **Pagina**

1. Inleiding **1**
- **1.1 Aanleiding Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling** **1**
- **1.2 Beleidsontwikkeling bevolkingsdaling** **2**
- **1.3 Doelstelling Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling** **2**
- **1.4 Methodologische verantwoording** **5**

2. Algemene bevindingen **6**
- **2.1 Inleiding** **6**
- **2.2 Uitvoering Actieplan** **6**
- **2.3 Samenwerking** **11**
- **2.4 Verankering in beleid** **13**
- **2.5 Uitkomsten samenwerkingsscan** **17**

3. Conclusies **20**
- **A. Drenthe** **1**
- **B. Fryslân** **3**
- **D. Groningen** **13**
- **E. Noord-Holland** **18**
- **F. Limburg** **20**
- **G. Zeeland** **25**
- **H. Zuid-Holland** **29**

Bijlage I Lijst van geïnterviewde personen

Bijlage II Bevindingen per regio

Bijlage III Uitkomsten samenwerkingsscan

Bijlage IV Infosheet per regio

Berenschot

1. Inleiding

1.1 Aanleiding Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling

Nederland heeft te maken met een demografische transitie. Er is sprake van bevolkingsgroei in met name de stedelijke regio's in de Randstad. Daar staat tegenover dat de bevolking in andere delen van het land stabiliseert of zelfs afneemt. Diverse regio's worden (op termijn) geconfronteerd met bevolkingsdaling, bovenmatige ontgroening, vergrijzing en daling van de beroepsbevolking. De demografische veranderingen in deze regio's brengen gevolgen met zich mee voor onder andere de arbeidsmarkt, onderwijs, woningmarkt en voorzieningen. Deze veranderingen kunnen leiden tot een vermindering van de sociaaleconomische vitaliteit en de leefbaarheid door bijvoorbeeld leegstand en verschraling van het voorzieningenniveau. Dit heeft consequenties voor een breed spectrum van beleidsterreinen zoals wonen, zorg, onderwijs en economie en raakt bewoners, bedrijven, maatschappelijke instellingen en overheden in deze regio's. Landelijk zijn twintig *krimp- en anticipeerregio's* benoemd, die hiermee te maken hebben of krijgen. Het zijn veelal grensgebieden die te maken hebben met de grootste demografische verandering. De economie in deze gebieden is kwetsbaar in vergelijking met andere delen van Nederland. In deze gebieden is naast een daling van het aantal inwoners (op termijn) ook sprake van substantiële huishoudensdaling. Door regionale bewustwording en een adequate aanpak kunnen negatieve effecten van bevolkingsdaling en huishoudensdaling worden opgevangen. Tegen deze achtergrond is in 2016 het Actieplan Bevolkingsdaling opgesteld (zie kader), als opvolger van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling "Krimpen met Kwaliteit" (2009).

Actieplan Bevolkingsdaling

Het Actieplan Bevolkingsdaling bevat de ambities en acties met betrekking tot de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling in krimp- en anticipeerregio's in de periode 2015-2019. Aan de totstandkoming van het Actieplan en de daarin opgenomen samenwerkingsafspraken, is bijgedragen door onder andere krimp- en anticipeerregio's, provincies en de VNG. Doel van het Actieplan is "*het bevorderen van de leefbaarheid in gebieden die nu of in de nabije toekomst te maken hebben met substantiële en structurele bevolkingsdaling en andere demografische veranderingen*". Hierbij wordt gestreefd naar een gezamenlijke aanpak van overheden, maatschappelijke organisaties, ondernemers en bewoners, door in te zetten op concrete activiteiten op de drie pijlers wonen, voorzieningen en economische vitaliteit & arbeidsmarkt.

1.2 Beleidsontwikkeling bevolkingsdaling

In de beleidsontwikkeling vanuit het Rijk rondom bevolkingsdaling is een aantal ijkpunten te onderscheiden:

- 2009 – Demografische ontwikkeling op de agenda: het eerste Actieplan Bevolkingsdaling

  Het eerste actieplan *Krimpen met kwaliteit*, een gezamenlijk product van VNG, IPO en het Rijk, zette eerst in op bewustwording en vervolgens op het samen verder verkennen van de problematiek en mogelijke oplossingen in de regio's.

- 2014 – Midterm Review en beleidsdoorlichting

  Een team van deskundigen onder leiding van Pauline Krikke (Team Midterm Review) heeft op verzoek van de minister voor Wonen en Rijksdienst in kaart gebracht of de aanpak van de problematiek van bevolkingsdaling op koers ligt. Dit heeft geleid tot de rapportage *Grenzen aan krimp*. Tevens is in 2014 een beleidsdoorlichting uitgevoerd van het Actieplan Bevolkingsdaling. De Midterm Review en de beleidsdoorlichting vormden aanleiding tot een bijstelling van de aanpak van het Rijk, onder meer vanuit de volgende drie aanbevelingen:

  - De aanbeveling vanuit beide rapportages om meer focus aan te brengen.
  - Daarnaast werd vanuit beide rapportages aanbevolen om een interdepartementale agenda krimp op te stellen. Deze aanbeveling is opgevolgd in de vorm van de Samenwerkingsagenda Krimp, waarin de rijksbrede inzet zichtbaar is gemaakt.
  - De beleidsdoorlichting adviseerde het beleid doelmatiger en doeltreffender te maken, door afspraken te maken met de regio's. Deze aanbeveling heeft opvolging gekregen in het nieuwe Actieplan Bevolkingsdaling.

- 2015 – Het tweede Actieplan Bevolkingsdaling

  In 2015 werd gestart met de actualisering van het Actieplan Bevolkingsdaling. Dit leidde tot een nieuw Actieplan in 2016, waarin het accent verschoof van agendering, bewustwording en visievorming naar regionale programmering, planvorming en uitvoering. Samenwerkingsafspraken per regio maken onderdeel uit van dit nieuwe actieplan. Deze samenwerkingsafspraken kwamen tot stand op basis van een eerste aanbod vanuit het Rijk: de Samenwerkingsagenda Krimp.

1.3 Doelstelling Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling

Doel van deze Voortgangsrapportage is het verkrijgen van inzicht in ontwikkelingen van het beleid en van de uitvoeringsprogramma's in de krimp- en anticipeerregio's in de periode na het maken van samenwerkingsafspraken tussen Rijk en regio in het Actieplan Bevolkingsdaling (maart 2016). Hierbij gaat het zowel om de ontwikkelingen in de krimp- en anticipeerregio's waarmee reeds samenwerkingsafspraken zijn gemaakt, als op hoofdlijnen de ontwikkelingen in de regio's waarmee geen samenwerkingsafspraken zijn gemaakt (zie onderstaand overzicht).

Naam	Type regio	Provincie	Wel / geen samenwerkings-afspraken
Achterhoek	Krimpregio	Gelderland	Wel
Friese Waddeneilanden	Anticipeerregio	Friesland	Wel
Groningen (De Marne, Eemsdelta en Oost-Groningen)	Krimpregio's	Groningen	Wel
Hoeksche Waard	Anticipeerregio	Zuid-Holland	Wel
Kop van Noord-Holland	Anticipeerregio	Noord-Holland	Wel
Midden-Limburg	Anticipeerregio	Limburg	Wel
Noordoost Fryslân	Krimpregio	Friesland	Wel
Noordwest Fryslân	Anticipeerregio	Friesland	Wel
Oost-Drenthe	Anticipeerregio	Drenthe	Wel
Schouwen-Duiveland	Anticipeerregio	Zeeland	Wel
Zeeuws-Vlaanderen	Krimpregio	Zeeland	Wel
Zuid-Limburg (Maastricht-Heuvelland, Parkstad en Westelijke Mijnstreek)	Krimpregio's	Limburg	Wel
Zuidoost Fryslân	Anticipeerregio	Friesland	Wel
Krimpenerwaard	Anticipeerregio	Zuid-Holland	Geen
Noord-Limburg	Anticipeerregio	Limburg	Geen
Walcheren	Anticipeerregio	Zeeland	Geen

1.4 Vraagstelling

Bovenstaande doelstelling is vertaald in onderzoeksvragen die betrekking hebben op de volgende drie onderwerpen:

- Uitvoering Actieplan Bevolkingsdaling.
- (Regionale) Samenwerking.
- Verankering van krimpvraagstukken in regulier beleid.

Deze drie onderwerpen zijn uitgewerkt in de volgende set van onderzoeksvragen:

Uitvoering Actieplan Bevolkingsdaling

1. In hoeverre zijn de samenwerkingsafspraken, zoals benoemd in het Actieplan Bevolkingsdaling, opgepakt en/of uitgevoerd?
2. Indien de afspraken nog niet opgepakt zijn of beperkt samenwerking wordt gezocht/gevonden: wat zijn de mogelijke verklaringen hiervoor?
3. Waar staan de krimp- en anticipeerregio's in het proces; nog aan het concretiseren of al richting uitvoering van acties? Worden er ook (nieuwe) samenwerkingsverbanden opgezet?
4. In hoeverre zijn aanvullende of andere samenwerkingsafspraken gemaakt / opgepakt / uitgevoerd, bovenop de afspraken uit het Actieplan Bevolkingsdaling?
5. Welke successen zijn in de krimp- en anticipeerregio's geboekt en met welke uitdagingen hebben de regio's te maken?

(Regionale) samenwerking

6. In hoeverre wordt samenwerking gezocht binnen en buiten de regio (met medeoverheden, burgers, bedrijven, onderwijs, ngo's, etc.)? Waarom wel/niet?
7. Welke rol is hier momenteel voor de Rijksoverheid / hoe pakt Rijksoverheid deze rol op?
8. In welke samenwerkingsvormen of netwerken wordt er gewerkt? Met welke taken en op welk niveau?
9. (Hoe) is de beslissingsbevoegdheid op regionaal niveau belegd?
10. In hoeverre is er sprake van een onderling gedeelde strategische visie?
11. In hoeverre is er sprake van niet-vrijblijvende/bindende afspraken?
12. In hoeverre worden de doelstellingen van samenwerking gehaald?
13. Hoe beoordelen maatschappelijke partijen, private partijen en mede overheden de samenwerking in het kader van de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkings- en huishoudensdaling?

Verankering van krimpvraagstukken in regulier beleid

14. In hoeverre en op welke wijze worden vraagstukken met betrekking tot bevolkings- en huishoudensdaling geadresseerd in officiële beleidsdocumenten van overheden?
15. Op welk(e) schaalniveau(s) worden vraagstukken met betrekking tot bevolkings- en huishoudensdaling geadresseerd? Is dat een adequaat schaalniveau, gezien de inhoudelijke opgave?
16. In hoeverre en op welke wijze wordt bij planvorming en uitvoering rekening gehouden met (verwachte) bevolkings- en huishoudensdaling?
17. Is er sprake van een lokaal of regionaal meerjarenplan waar expliciet rekening gehouden wordt met bevolkingsdaling en effecten daarvan?
18. Is een dergelijke meerjarenplan, of andere typen beleid doorvertaald naar een begrotingsartikel van de gemeenten of samenwerkingsverbanden?
19. Is een specifieke portefeuillehouder verantwoordelijk voor het beleid aangaande bevolkingsdaling?

1.4 Methodologische verantwoording

Deze Voortgangsrapportage geeft per krimp- en anticipeergebied inzicht in de belangrijkste ontwikkelingen in beleid en in de uitvoering die hebben plaatsgevonden na het maken van de samenwerkingsafspraken in het Actieplan Bevolkingsdaling. Hierbij gaat het niet om de waarde van de afspraken, maar om de richting die is ingezet met het Actieplan.

Voor een gedegen uitvoering van het onderzoek is er gebruik gemaakt van de volgende mix van onderzoeksmethoden:

- *Documentenanalyse per regio en diepte-interviews* met vertegenwoordigers van alle regio's en het Rijk. Per regio heeft een (groeps)gesprek plaatsgevonden met de betrokken gemeente(n) en is de provincie geïnterviewd. In totaal zijn 26 gesprekken gevoerd met ca. 50 vertegenwoordigers van alle regio's. Daarnaast heeft een groepsgesprek plaatsgevonden met ambtenaren van de ministeries van EZ, IenM, VWS, SZW en OCW. Ook heeft een groepsgesprek plaatsgevonden met de betrokken ambtenaren van het ministerie van BZK. Een lijst van geïnterviewde personen is in bijlage I opgenomen.
- *Infosheets per regio* - Aan de hand van de documentenanalyse en interviews is een kwalitatieve beschrijving van de voortgang en bestuurlijke en beleidsmatige ontwikkelingen per regio gemaakt. Deze is vastgelegd in geformatteerde infosheets die ter toetsing zijn teruggelegd aan de regio's. Deze infosheets zijn weergegeven in bijlage IV. De hoofdlijn van de bevindingen per regio is weergegeven in bijlage II.
- *Enquête* onder een brede groep van partijen die betrokken zijn bij de uitvoering van het Actieplan Bevolkingsdaling. Met de enquête zijn de perspectieven van diverse partijen in beeld gebracht en de kracht van de samenwerking gemeten. In totaal hebben 76 personen deze enquête volledig ingevuld, waarvan 48 respondenten uit de publieke kolom en 28 respondenten buiten de publieke kolom. De belangrijkste uitkomsten zijn weergegeven in bijlage III.

Berenschot

2. Algemene bevindingen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op onze bevindingen uit de gesprekken en documentenstudie aan de hand van de drie hoofdthema's van de vraagstelling: uitvoering van het Actieplan, (regionale) samenwerking en verankering van krimpvraagstukken in beleid. Vervolgens gaan wij in op de uitkomsten van samenwerkingsscan.

De uitkomsten vanuit enerzijds de gesprekken en documentenstudie en anderzijds de samenwerkingsscan behandelen wij separaat, omdat deze een ander karakter hebben. De bevindingen uit de gesprekken en documentenstudie zijn gebaseerd op feiten, die zijn voorzien van kwalitatieve duiding door gesprekken met medewerkers van provincies en gemeenten. De samenwerkingsscan is een kwantitatieve meting van de perceptie van de samenwerking vanuit zowel de publieke kolom als daarbuiten.

Aanpak rondom bevolkingsdaling

In deze rapportage refereren wij geregeld naar de '**aanpak rondom bevolkingsdaling'** van de krimp- en anticipeerregio's. Wij nemen in deze rapportage de brede definitie van deze aanpak in beschouwing, om de samenwerkingsafspraken in hun context te plaatsen. De aanpak van de regio's kent een bredere beleidsmatige basis dan alleen de samenwerkingsafspraken uit het Actieplan Bevolkingsdaling. Hier gaan wij in paragraaf 2.4 verder op in.

Bovendien ontwikkelt de aanpak zich in de tijd. De samenwerkingsafspraken uit het Actieplan Bevolkingsdaling zijn bedoeld om negatieve gevolgen van bevolkingsdaling tegen te gaan en de leefbaarheid in de krimp- en anticipeerregio's zo goed mogelijk op peil te houden. De samenwerkingsafspraken vormen niet de eerste stap daarin. Bevolkingsdaling stond al langer op de bestuurlijke agenda in de regio's, mede dankzij de inzet van het Rijk op bewustwording. De samenwerkingsafspraken hebben veelal betrekking op vervolgstappen binnen een reeds in gang samenwerking binnen de regio's en met het Rijk.

2.2 Uitvoering Actieplan

Voortgang uitvoering samenwerkingsafspraken

Uit gesprekken met de regio's maken wij op dat in alle regio's voortgang is geboekt bij de uitvoering van de samenwerkingsafspraken uit het Actieplan Bevolkingsdaling. In de regel is de regionale aanpak (zie box onder 1.2) inmiddels verder doorontwikkeld. Een deel van de afspraken is inmiddels uitgevoerd. Vaak wordt daar dan weer vervolg aan gegeven. Soms is in de regio een nieuw initiatief gestart of een concretere invulling gegeven aan afspraken uit het actieplan, zoals de Proeftuin Noordoost Fryslân (zie kader). Het komt ook voor dat afspraken zijn opgeschort of

bijgesteld. Regio's noemen daarvoor diverse oorzaken. Het kan te maken hebben met gebrek aan bestuurlijk commitment of het ontbreken van uitvoeringscapaciteit. Hier gaan wij in deze paragraaf onder het kopje 'lessen' verder op in.

Proeftuin Noordoost Fryslân

In 2016 is de Proeftuin 'Maak Verschil' Noordoost Fryslân gestart om de aanpak van regionaal-economische opgaven te versnellen. De Proeftuin in een samenwerking tussen de regio (in triple helix verband) , de provincie, de ministeries van BZK en EZ, de VNG en het IPO. In de proeftuin zijn in de praktijk ervaringen opgedaan met het doorvoeren van de aanbevelingen van de studiegroep Open Bestuur in de rapportage 'Maak Verschil'.

Met de Proeftuin is het regionaal-economische DNA van de regio in beeld gebracht in samenwerking met onderwijs, overheden en ondernemers. Er is onder meer een Economische Vitaliteitsscan uitgevoerd om inzicht te krijgen in de economische structuur en potentie van de regio. De uitkomsten hiervan zijn verdiept met economische transformatiemonitor. Het resultaat van de Proeftuin is een versnellingsagenda waarin drie programmalijnen zijn opgenomen: innovatie binnen de kansrijke clusters, aansluiten arbeidsmarkt op de behoefte van het bedrijfsleven en het optimaliseren van partnerschap met de relevante partijen. Met de Versnellingsagenda wordt gewerkt aan de economische structuurversterking van de regio, wat een positief effect op het woon- en werkklimaat van de regio moet hebben in relatie tot de veranderende bevolkingssamenstelling. Doel van de agenda is het realiseren van een groei van €400 miljoen van het Bruto Regionaal Product (BRP) in 2025.

De ervaringen en resultaten van de Proeftuin Noordoost Fryslân zijn op 27 maart 2017 tijdens de landelijke eindconferentie gepresenteerd aan de stuurgroep Maak Verschil.

Fase van de aanpak

Wij hebben regio's gevraagd in welk stadium de aanpak zich bevindt, gerelateerd aan de fasering die is geschetst in het Actieplan Bevolkingsdaling, waarbij werd gerefereerd aan de fases die onderstaand in blauw zijn weergegeven. Dezelfde vraag hebben wij opgenomen in de enquête voor de samenwerkingsscan, die is ingevuld door respondenten vanuit overheden en van buiten de publieke kolom.

Figuur: fasering van de aanpak (Actieplan Bevolkingsdaling)

Zowel uit de gesprekken als uit de enquête blijkt dat regio's het lastig vinden om te typeren in welk stadium de aanpak zich bevindt. In algemene zin lijkt het zwaartepunt te liggen op het tweede deel van het proces: planvorming t/m uitvoering. Uit de gesprekken komt naar voren dat wanneer de fase van bewustwording is doorlopen hier later in het proces soms opnieuw aandacht aan moet worden

besteed, bijvoorbeeld wanneer er nieuwe bestuurders aantreden. Sommige regio's geven daarom aan dat bewustwording blijvend aandacht vraagt.

Eemsdelta: alle fasen van toepassing

De regio Eemsdelta geeft aan dat alle fasen van toepassing zijn op de aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. Er is sprake van een proces van 'plan, do, check, act' waarin de verschillende fasen continu doorlopen worden.

Wat betreft bewustwording geeft de regio aan dat de erkenning ontstaan is dat bestaande denk- en werkwijzen niet langer werken en daarom losgelaten moeten worden. Hierbij wordt nog gezocht naar wat de vervangende denk- en werkwijzen zijn of moeten worden. De regio is daarom aan het experimenteren met andere denk- en werkwijzen die moeten bijdragen aan nieuwe wegen en mogelijkheden in de omgang met bevolkingsdaling. Het besef dat het anders zal moeten groeit, maar het loslaten van het bestaande vraagt tijd.

Dit moet er volgens de regio Eemsdelta toe leiden dat het krimp denken doorbroken wordt waardoor nieuwe ontwikkelperspectieven gevonden kunnen worden. In dit nieuwe paradigma krijgt krimp idealiter wel een plek maar staat het niet (meer) centraal: krimp is een conditie, die net als andere variabelen geadresseerd moet worden en vast onderdeel van beleid en uitvoering is.

De respondenten van de enquête hebben net als onze gesprekspartners vanuit de regio's een verdeeld beeld van de fase van de aanpak. Slechts 5% van de respondenten gaf aan dat de aanpak zich in de fase van bewustwording bevindt. De helft van de respondenten was van mening dat de aanpak zich voornamelijk in de fase van visievorming (24%) of planvorming (25%) bevindt. 11% van de respondenten herkende zich het meest in de fase programmering. Het grootste deel van de respondenten (37%) vond dat de aanpak zich in de uitvoering bevindt[1]. Ook binnen regio's zijn respondenten verdeeld over de fase waarin de aanpak zich bevindt. Dit geldt zowel voor krimpregio's als voor anticipeerregio's.

Succesfactoren

Veel regio's noemen de samenwerking tussen de overheid en andere partijen (zoals onderwijsinstellingen, woningcorporaties, ondernemersverenigingen) als succesfactor. Enkele regio's merken daarbij op dat de energie vanuit die andere partijen bepalend is en dat de overheid hen vooral moet faciliteren. Andere regio's noemen expliciet de totstandkoming van een samenwerkingsverband of –organisatie als succesfactor.

Regio's beschrijven verschillende aspecten die bij hebben gedragen aan de totstandkoming van de samenwerking. Het kan zijn dat het gesprek over bevolkingsdaling op gang is gebracht door een

[1] De percentages tellen op tot 102% door afrondingen.

actief maatschappelijk veld, maar vaak speelden ook de provincie of het Rijk hierin een rol. Regio's noemen ook onderzoeken of pilots die bij hebben gedragen aan de agendering van bevolkingsdaling. Ook dat wordt gezien als succesfactor.

De partijen die samenwerken, doen dat vaak vanuit een gedeelde visie (zie ook paragraaf 2.3). Volgens de regio's is het bepalen van een gezamenlijke focus of het hebben van een gezamenlijke visie een succesfactor. Aan de hand daarvan bepalen de partijen gezamenlijk de prioriteiten en krijgt de uitvoering verder vorm.

Tot slot is volgens veel van de regio's bestuurlijke betrokkenheid en commitment een succesfactor: bestuurders die enthousiast zijn en zich committeren aan de aanpak. In sommige regio's zijn bestuurders trekker van een bepaald onderwerp.

Succesfactoren volgens de Hoeksche Waard

De regio Hoeksche Waard noemt drie succesfactoren voor de aanpak rondom bevolkingsdaling:

- Ondersteuning vanuit de provincie, maar vooral ook het Rijk heeft ontzettend geholpen om de opgave bij raden en bestuur te agenderen.
- Beweging van onderaf. In de Hoeksche Waard is het gesprek op gang gekomen doordat partijen als corporaties, zorgpartijen en bibliotheken bevolkingsdaling onder de aandacht brachten van de Raden.
- De aanpak staat of valt met medewerkers of bestuurders bij gemeenten die ervoor gáán.

Lessen

Sommige regio's hebben zorgen dat gerichtheid op het eigen belang van de organisatie de samenwerking parten speelt. Dit speel vaak bij de stap van visievorming naar programmering en uitvoering. Ter illustratie: gemeenten zijn over het algemeen bereid gezamenlijk te onderzoeken hoe de woningbouwprogrammering zich verhoudt tot de demografische ontwikkelingen. De vervolgstap - het schrappen van woningbouwlocaties - heeft meer voeten in de aarde, niet in de laatste plaats vanwege financiële consequenties voor de gemeente. Dit loopt in sommige regio's dan ook moeizaam.

Er zijn ook voorbeelden te noemen waar de uitvoering wel voortvarend verloopt, zoals het inspelen op leerlingendaling. Leerlingendaling is voor veel regio's inmiddels bekende kost. Ook hier staan partijen voor moeilijke keuzes, zoals het sluiten van een school in een kleine kern of een fusie tussen scholen van verschillende gezindten. Maar dat er leerlingendaling is, is voor alle partijen helder. Die urgentie is vermoedelijk de verklaring voor de, in veel gevallen, voortvarende uitvoering als het gaat om leerlingendaling.

Veel regio's geven aan dat er onder bestuurders terughoudendheid is om zich te verbinden aan een samenwerking onder de vlag van 'krimp' en 'bevolkingsdaling'. Deze begrippen roepen negatieve

associaties op, zoals het verdwijnen van voorzieningen. In veel regio's vreest men voor een 'self fulfilling prophecy'. Zo wordt het bestempelen van de regio als krimp- of anticipeergebied vaak als onwenselijk gezien voor de economische / toeristische profilering van de regio.

Ook wordt aangegeven dat er een zekere 'krimpmoeheid' bestaat in sommige regio's. Dit heeft er mee te maken dat er sinds het eerste Actieplan in 2009 al veel gedaan is aan agendering en kennisuitwisseling. Zeker de ambtenaren die vanaf het begin bij dit dossier betrokken zijn, zijn goed op de hoogte. Er is bij hen, maar niet alleen bij hen, behoefte aan meer concrete stappen in de uitvoering.

Regio's richten zich dan ook op een positief toekomstperspectief. 'Leefbaarheid' en 'vitaliteit van de kernen' zijn daarom veelal de sleutelwoorden in de regionale agenda's of visies die demografische trends adresseren. Hierbij richten regio's zich op het in stand houden of verbeteren van de leefbaarheid en vitaliteit, waarbij bevolkingsdaling als trend of aanleiding wordt benoemd. Daarnaast zetten diverse regio's in op het afremmen van bevolkingsdaling. In paragraaf 2.4 gaan wij hier verder op in.

Een andere 'les' die enkele regio's noemen is dat er onvoldoende capaciteit voor de uitvoering georganiseerd is, waardoor de aanpak dreigt te gaan haperen. Hier ligt een verband met bestuurlijk commitment. Wanneer er te weinig bestuurlijk commitment is, kan dit ertoe leiden dat er onvoldoende capaciteit voor de uitvoering wordt vrijgemaakt.

Ook het te weinig of te laat betrekken van de gemeenteraden wordt door enkele regio's als leerpunt ervaren. Wanneer een gemeenteraad pas wordt geconfronteerd met besluiten zoals het samengaan van voorzieningen, is er weinig begrip voor. Een gemeenteraad moet daarom meegenomen worden in de afwegingen en dialoog die daaraan voorafgaan.

Overigens geven diverse regio's aan dat plannen voor gemeentelijke fusies hun weerslag kennen op de uitvoering van de samenwerkingsafspraken. Bestuurlijk is er terughoudendheid om vooruitlopend op een nieuw bestuur lange termijn beslissingen te nemen. Daardoor wordt bijvoorbeeld het opstellen van een visiedocument of het maken van regionale afspraken over de woningmarkt uitgesteld.

Lessen volgens Schouwen Duivenland

De regio Schouwen Duivenland noemt twee lessen voor de aanpak rondom bevolkingsdaling:

- Organisaties moeten over hun eigen grenzen en belangen heen durven stappen.
- Het onderwerp demografische ontwikkeling blijft een moeilijk bespreekbaar onderwerp vanwege de vaak negatieve gevoelde gevolgen. Opvattingen over omgaan met demografische ontwikkelingen lopen uiteen (bijvoorbeeld de discussie over de inzet op het keren van demografische ontwikkeling versus inzet op meebewegen, anticiperen en geleiden). Samengaan met andere accommodaties of verenigingen voelt als verlies van een eigen voorziening. Verlies van voorzieningen wordt vaak in verband gebracht met vermindering van leefbaarheid.

2.3 Samenwerking

Samenwerking in de regio's

In de meeste regio's is samenwerking georganiseerd rondom een (samenwerkings)visie of –agenda, waarin demografische ontwikkelingen worden geadresseerd. De afspraken die zijn gemaakt binnen het Actieplan Bevolkingsdaling komen veelal voort uit deze regionale visies en agenda's. De vorm van die regionale visies is vaak door provinciaal beleid ingegeven. Zo wordt in de provincie Friesland gewerkt met streekagenda's en heeft in Limburg het provinciaal Omgevingsplan (2014) tot regionale uitwerkingen geleid (zie kader).

Provincie Fryslân: streekagenda's

In de provincie Fryslân is er één krimpregio (Noordoost-Fryslân) en zijn er drie anticipeerregio's (de Friese Waddeneilanden, Zuidoost Fryslân en Noordwest-Fryslân). De aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling maakt in deze regio's deel uit van zogenaamde streekagenda's. Dit zijn regionale uitvoeringsprogramma's waarmee Friese gemeenten, de provincie, Wetterskip Fryslân, maatschappelijke organisaties en inwoners samenwerken aan de leefbaarheid van het platteland. De streekagenda's gaan onder meer over plattelandseconomie, cultuur, recreatie, duurzaamheid, leefbaarheid, natuur en landschap. Onder de naam streekwerk heeft elke regio een eigen projectbureau om projecten in het kader van de streekagenda uit te voeren.

Provincie Limburg: regionale uitwerking Provinciaal Omgevingsplan Limburg

De provincie Limburg kent Zuid-Limburg (Maastricht-Mergelland, Parkstad en Westelijke Mijnstreek) als krimpregio en Midden-Limburg en Noord-Limburg als anticipeerregio's. De provincie Limburg heeft in 2014 het Provinciaal Omgevingsplan Limburg vastgesteld. Het Provinciaal Omgevingsplan Limburg is de basis voor een programmatische uitwerking per regio (Noord-Limburg, Midden-Limburg, Zuid-Limburg). In iedere regio zijn er rond thema's (wonen, detailhandel, kantoren, bedrijventerreinen, nationaal landschap en energie) bestuurlijke werkgroepen ingericht. De aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling maakt hier

De regionale samenwerkingsverbanden die georganiseerd zijn rondom deze visies of agenda's vormen vaak ook de gremia waarin de samenwerking rondom bevolkingsdaling plaatsvindt. Vaak is er een stuurgroep in het leven geroepen voor de uitvoering van de visie of agenda. Daarnaast zijn de sectorale tafels van belang, bijvoorbeeld een Economic Board of een portefeuillehoudersoverleg wonen. In enkele regio's is (ook) sprake is van een specifiek krimpoverleg.

Aan de samenwerking nemen in alle regio's gemeenten deel en vaak ook de provincie. Afhankelijk van het domein (zorg, onderwijs, wonen) komen daar de relevante semipublieke organisaties bij: woningcorporaties, onderwijsinstellingen en zorginstellingen. In sommige regio's zijn daarnaast burgers of dorps- en stadsraden betrokken via afzonderlijke projecten. Zij nemen in de regel geen deel aan de meer beleids-strategische overlegtafels. Overheden betrekken hen bij specifieke onderwerpen of projecten of ondersteunen projecten die door hen zijn geïnitieerd.

Via bestuurlijke en ambtelijke afstemming (in bijvoorbeeld stuurgroepen) wordt de besluitvorming binnen de betrokken organisaties voorbereid. Veel regio's, zoals de Hoeksche Waard en de Friese Waddeneilanden kennen een gemeenschappelijke regeling als basis voor samenwerking. Deze kennen een bredere scope dan alleen het thema bevolkingsdaling.

De provincie is in vrijwel alle regio's betrokken, soms als onderdeel van de regionale overlegstructuur, soms op wat meer afstand, en is over het algemeen goed op de hoogte van de ontwikkelingen binnen de regio's. Dit wordt door zowel regio's als provincies zelf zo gezien.
De provincie heeft vanuit de provinciale taken op het gebied van ruimte, wonen en economie een rol bij de uitvoering van de aanpak rondom bevolkingsdaling. Sommige provincies dragen financieel substantieel bij aan de krimpopgave. De regio's zijn over het algemeen positief over de rol die de provincie inneemt.

Rol Rijk

Ten opzichte van de nauwe samenwerking tussen gemeenten onderling en met de provincie staat het Rijk meer op afstand. Het Rijk is meestal geen vaste partner in de regionale overlegtafels. Afstemming vindt plaats via afzonderlijke overleggen en, afhankelijk van het onderwerp, met specifieke departementen. Alle betrokken departementen (naast BZK zijn dat VWS, OCW, SZW, IenM en EZ) hebben hiervoor regiocontactpersonen. Daarnaast zijn departementen soms betrokken bij de uitvoering van projecten. Het ministerie van OCW heeft bijvoorbeeld een regionale procesmanager en een accountmanager leerlingendaling beschikbaar gesteld in Noordoost-Fryslân en is medefinancier van een project in Noordwest-Fryslân om MBO-studenten aan de regio te binden.

Naast de hierboven omschreven betrokkenheid vanuit departementen vindt er afstemming plaats met BZK als rijkscoördinator op het gebied van bevolkingsdaling. De regiocontactpersonen van BZK hebben overleg over de ontwikkelingen en de voortgang met regionale vertegenwoordigers. In de periode tot aan de totstandkoming van het Actieplan heeft BZK ingezet op bewustwording, netwerkwerkvorming en kennisuitwisseling. Dit gebeurt onder andere via het landelijk overleg van anticipeerregio's en wordt vormgegeven door de organisatie van bijeenkomsten, het Kennisplatform Demografische Transitie en de inzet van Platform31.

Per april 2016 is het programma Bevolkingsdaling ondergebracht in een andere directie van het ministerie van BZK. Zowel in de coördinatie en afstemming op rijksniveau als in de afstemming met de regio's is er sprake geweest van discontinuïteit. Regio's geven aan dat de voeling van het Rijk met de specifieke regio daardoor verminderd is. Dat dit weer wordt opgebouwd en versterkt, wordt door zowel de Rijkspartners als veel decentrale overheden gewaardeerd. Hierbij geldt wel dat de versterkte inzet nog niet voor alle regio's zichtbaar is.

Sommige regio's zien de rol van BZK als rijkscoördinator als een oliemannetje dat de wegen in Den Haag meer toegankelijk maakt. Voor veel regio's is het Rijk ver weg. BZK kan zorgen voor een ingang door de regio aan de juiste contactpersoon te koppelen, of kan zorgen dat departementen meer op één lijn komen. Andere regio's zien hierin meer een rol weggelegd voor de provincie of geven aan zelf prima in staat te zijn deze rol te vervullen.

Vrijwel alle regio's geven aan de rol van BZK als belangrijk hebben ervaren in de agendering van het thema bevolkingsdaling en bij kennisuitwisseling. De huidige behoeften van regio's verschillen echter. Sommige regio's geven aan dat verdere inzet op kennisuitwisseling, netwerkvorming en bewustwording niet meer nodig is. Zij geven aan over voldoende kennis te beschikken of te weten waar kennis te vinden is. Andere regio's geven aan daar nog wel behoefte aan te hebben en geven aan dat bewustwording nog steeds prioriteit moet hebben.

Verschillende partijen geven aan behoefte te hebben aan een rol van het Rijk in de aanpak van specifieke knelpunten. Daarbij worden (financiële) investeringen in bereikbaarheid veel genoemd, maar ook wet- en regelgeving op het gebied van wonen of om een grensoverschrijdende arbeidsmarkt beter te faciliteren.

Er bestaat in sommige regio's teleurstelling over de relatief beperkte middelen die vanuit het Rijk beschikbaar zijn voor de aanpak rondom bevolkingsdaling. Deze teleurstelling is deels te wijten aan het totstandkomingsproces van het Actieplan Bevolkingsdaling. Hierbij bestond bij regio's mede naar aanleiding van de aanbeveling om de rijksinzet te intensiveren (Mid Term Review "Grenzen aan de Krimp", 2014) de verwachting dat het Rijk voor de uitvoering van het Actieplan Bevolkingsdaling meer middelen beschikbaar zou stellen dan nu het geval is. Deze teleurstelling heeft ook zijn weerslag op het al dan niet uitvoeren van de gemaakte samenwerkingsafspraken. Hierdoor is er terughoudendheid ten opzichte van de samenwerking met het Rijk op het gebied van bevolkingsdaling. Verschillende regio's geven aan dat het budget niet toereikend is om de aanpak waar te maken.

2.4 Verankering in beleid

De regio's houden rekening met demografische ontwikkelingen in beleid. Hierbij gaat het niet alleen om bevolkingsdaling, maar ook om vergrijzing en ontgroening. Vaak is er een regionale visie of agenda, waarin demografische ontwikkelingen worden geadresseerd. Deze zijn integraal (sector overstijgend), maar kennen soms een nadruk op bijvoorbeeld wonen en leefbaarheid (bijvoorbeeld Woon en leefbaarheidsplan Oost-Groningen, zie kader), of hebben juist een meer een economische insteek (bijvoorbeeld in de Kop van Noord-Holland, zie kader).

Oost-Groningen: Woon- en Leefbaarheidsbasisplan

De zeven Oost-Groninger gemeenten en de provincie Groningen hebben het Regionaal Woon- en Leefbaarheidsplan Oost Groningen vastgesteld. In dit plan is de basis gelegd voor verdere samenwerking in de zeven gemeenten op het brede terrein van wonen en leefbaarheid naar aanleiding van demografische veranderingen. Het Woon- en Leefbaarheidsplan omvat een beschrijving van de opgaven, een bestuurlijke strategie en een actieplan.

Kop van Noord-Holland: De Kop Werkt!

De Kop van Noord-Holland heeft een samenwerkingsverband opgericht tussen de vier gemeenten en de provincie onder de noemer: *De Kop Werkt!* In april jl. is de samenwerkingsovereenkomst ondertekend. De focus van de samenwerking ligt op economie. De samenwerking rondom wonen kent een eigen spoor via het Regionale Actieprogramma Wonen.

Bevolkingsdaling in de verschillende beleidsvelden

De gevolgen van bevolkingsdaling, vergrijzing en ontgroening zijn op diverse beleidsonderwerpen van invloed. Hierna beschrijven wij aan de hand van drie voorbeelden hoe regio's met beleid inspelen op demografische veranderingen.

- Als het gaat om wonen zijn veel regio's bezig met het aanpassen van het woningbouwprogramma op de vraag. Dit houdt veelal in dat een deel van de nieuwbouwplannen wordt uitgesteld of geschrapt. Anderzijds ligt er een opgave in de aanpassing van de bestaande woningvoorraad opdat deze beter passend wordt voor het groeiende aantal ouderen. Regio's maken daartoe afspraken met woningcorporaties en zetten in op informatiecampagnes onder woningeigenaren.
- Economisch beleid richt zich op het versterken van het economisch profiel van de regio. Dat uitgangspunt verschilt niet van andere regio's in Nederland. Krimp van de beroepsbevolking kan daarmee op gespannen voet staan, wanneer dit ertoe zou leiden dat bedrijven niet meer voldoende geschikt personeel kunnen vinden. Hier wordt op ingespeeld door in te zetten op een betere aansluiting van het onderwijs op de regionale arbeidsmarkt. Dit versterkt het vestigingsklimaat voor bedrijven en het biedt jongeren die in de regio willen blijven een beter baanperspectief.
- Bevolkingsdaling heeft invloed op mobiliteit. De reizigersaantallen in krimp- en anticipeerregio's zijn vaak te gering om bestaand openbaar vervoer zoals buslijnen in stand te houden. Dit vraagt om andersoortige (maatwerk)oplossingen om toch een 'basisbereikbaarheid' van werk en voorzieningen overeind te houden. Op verschillende plekken wordt geëxperimenteerd met andere vormen van mobiliteit zoals zelfrijdend vervoer (Zuidoost Fryslân en Eemsdelta) en de Mobiliteitscentrale (Noordoost Fryslân). Ook ruimtelijk beleid kan bijdragen aan bereikbaarheid, bijvoorbeeld door bij locatiekeuzes voor scholen en sportaccommodaties reisafstanden voor zoveel mogelijk inwoners aanvaardbaar te houden.

Zoals hierboven geschetst, hebben beleidsmaatregelen in de krimp- en anticipeerregio's veel gemeen, maar de aanpak blijft maatwerk. Iedere regio kent immers een eigen context. Grensregio's hebben bijvoorbeeld een grensoverschrijdende woning- en arbeidsmarkt en de Friese Waddeneilanden kennen weliswaar bevolkingsdaling, maar ervaren ondertussen in toenemende mate druk op de natuur en de woningmarkt door toerisme.

Overigens hebben de anticipeerregio's die geen samenwerkingsafspraken hebben gemaakt in het kader van het Actieplan eveneens een regionale aanpak waarin demografische ontwikkelingen worden geadresseerd. Die aanpak is vergelijkbaar met de aanpak in de regio's waar wel samenwerkingsafspraken zijn gemaakt. Een overweging om geen afspraken te maken, was dat er al samenwerking was met het Rijk. Ook speelde nadrukkelijk mee dat men zich niet wilde verbinden aan het label 'bevolkingsdaling'.

Planvorming en uitvoering

Aan een regionale visie of agenda zijn veelal projecten gekoppeld. Daarnaast wordt de gezamenlijke koers doorvertaald naar gemeentelijk beleid. Dit wil niet zeggen dat alle gemeenten zondermeer de gezamenlijke koers vasthouden tot aan planvorming en uitvoering. Factoren die dit lijken te beïnvloeden zijn de robuustheid van de regionale samenwerking en de mate waarin het gaat om lange termijn effecten van bevolkingsdaling die zich op dit moment nog niet manifesteren. Dit laatste kan leiden tot gebrek aan urgentie.

Die urgentie wordt, zo maken wij op uit de gesprekken met regio's, met name bestuurlijk niet altijd gevoeld. Bevolkingsdaling manifesteert zich geleidelijk. Vooral in anticipeerregio's - waar prognoses wisselende uitkomsten hebben en het inwoneraantal volgens enkele regio's juist weer wat groeit - is een scenario waarin 'het allemaal toch wel meevalt' niet uit te sluiten. Het is op voorhand lastig te voorspellen hoe de demografische ontwikkelingen in de regio op langere termijn zullen uitpakken.

Bijsturen

Naast beleid dat inspeelt op demografische trends, hebben veel regio's ook beleid om 'bij te sturen' op demografie, zoals marketing van de woon- en leefomgeving. Dit beleid is erop gericht de demografische transitie te remmen door nieuwe inwoners aan te trekken. Doelgroepen zijn bijvoorbeeld jongeren uit de regio die elders hebben gestudeerd, maar wellicht terug zouden willen keren, bewoners van buurlanden of stedelingen die voor rust- en ruimte willen kiezen. Dit beleid bestaat zij aan zij met beleid waarbij op de gevolgen van demografische veranderingen wordt geanticipeerd.

Schaal

De door het Rijk aangewezen krimp- en anticipeerregio's sluiten aan bij de schaal van interbestuurlijke samenwerkingsverbanden of bestuurlijke tafels. Dit is niet de enige schaal waarop een aanpak rondom bevolkingsdaling nodig is. Zo werkt de arbeidsmarkt veelal op een grotere schaal. Voor de bereikbaarheid van voorzieningen is juist de schaal van de (woon)kernen relevant. Ter illustratie: voor een baan kunnen inwoners wat verder reizen (indien nodig ook naar

aangrenzende regio's/provincies), terwijl voor een inwoner die slecht ter been is een reis van tien kilometer naar een apotheek al uitdagend kan zijn.

Uit de gesprekken en beleidsstukken maken wij op dat de aanpak rondom bevolkingsdaling flexibel inspringt op deze 'schaalverschillen'. Vanuit de schaal van de regio wordt per onderwerp naar een groter of juist kleiner schaalniveau gekeken. Vaak wordt onder de noemer 'kerngericht werken' of 'kernaanpak' gekeken naar de woonomgeving, leefbaarheid en voorzieningen. Soms wordt zelfs verder verfijnd naar wijken. Voor economie en arbeidsmarkt wordt juist naar een groter schaalniveau gekeken, afhankelijk van de ruimtelijk- economische structuur. De schaal waarop de overlegstructuur is georganiseerd weerhoudt partijen er niet van om op het adequate schaalniveau te werk te gaan.

Doorvertaling beleid naar begroting

Aan de regionale visies en agenda's is in de regel financiering en capaciteit gekoppeld, in ieder geval 'procesgeld'. Vaak wordt de uitvoering op projectbasis vervolgens gefinancierd vanuit reguliere budgetten van de samenwerkingspartners.

Bij provincies is er vaak expliciet budget gereserveerd voor bevolkingsdaling of leefbaarheid. De bijdragen vanuit het Rijk aan provincies (decentrale uitkering in het provinciefonds in 2015 voor krimp- en anticipeerregio's en een maatstaf krimp in het provinciefonds) maken daar onderdeel van uit. Veel provincies zetten ook eigen middelen in. Bij gemeenten is er over het algemeen geen specifieke begrotingspost voor een aanpak rondom bevolkingsdaling.

Uitgaven aan projecten die onderdeel uitmaken van een regionale aanpak waarin bevolkingsdaling wordt geadresseerd, komen veelal uit reguliere budgetten. Krimpregio's ontvangen tevens een decentrale-uitkering Bevolkingsdaling in het gemeentefonds. Deze wordt in sommige regio's verdeeld onder gemeenten, waarna iedere gemeente naar eigen inzicht van het bedrag gebruik kan maken. In andere regio's wordt dit bedrag ingezet voor een gezamenlijke aanpak.

Portefeuillehouder bevolkingsdaling

In de provincies Friesland, Groningen en Noord-Holland zijn er gedeputeerden met leefbaarheid of bevolkingsdaling in hun portefeuille (Friesland: plattelandsbeleid en krimp; Groningen: leefbaarheid; Noord-Holland: demografie; Gelderland: leefbaarheid). Ook gemeenten hebben soms een portefeuillehouder leefbaarheid of krimp aangewezen. Daarnaast zijn vanuit gemeenten en/of provincie vaak bestuurlijke trekkers benoemd voor de regionale visie of agenda waarin bevolkingsdaling geadresseerd wordt.

Door een portefeuillehouder aan te wijzen, krijgt bevolkingsdaling bestuurlijk eigenaarschap en staat het expliciet op de bestuurlijke agenda. Wanneer er geen portefeuillehouder is, zijn verschillende bestuurders verantwoordelijk voor de aanpak rondom bevolkingsdaling vanuit hun eigen portefeuille. Dit is vaak een bewuste keuze: immers een aanpak voor bevolkingsdaling moet landen in regulier beleid.

Achterhoek: geen gedeputeerde bevolkingsdaling, sommige gemeenten wel

De provincie Gelderland heeft geen gedeputeerde die bevolkingsdaling in de portefeuille heeft. Gedeputeerde Schouten is verantwoordelijk voor de gebiedsopgaven, zo ook voor de 'gebiedsopgave' Achterhoek. De provincie werkt naast sectoraal beleid met gebiedsopgaven. De gebiedsopgave voor de Achterhoek is geformuleerd als: het op niveau houden van economie en leefbaarheid in het licht van de demografische ontwikkelingen. De Uitvoeringsagenda Achterhoek 2020 is hiervoor leidend.

De meeste gemeenten in de Achterhoek hebben geen portefeuillehouder met specifiek bevolkingsdaling in portefeuille, omdat dit thema met verschillende beleidsterreinen verweven is.

2.5 Uitkomsten samenwerkingsscan

Zoals beschreven in hoofdstuk 1 is een samenwerkingsscan uitgevoerd. Om een beeld te krijgen van (regionale) samenwerking in het kader van de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling zijn samenwerkingspartners zoals maatschappelijke partijen, private partijen en medeoverheden ondervraagd. Daartoe is onder diverse partijen in de krimp- en anticipeerregio's een enquête uitgezet. De enquête is uitgezet onder decentrale overheden (provincies en gemeenten), maar ook onder andere partijen die bij de samenwerking betrokken zijn zoals woningcorporaties, onderwijsinstellingen en zorginstellingen en werkgeversorganisaties. In totaal is de enquête door 76 respondenten ingevuld, waarvan 48 respondenten vanuit overheidsorganisaties (Rijk, provincies en gemeenten) en 28 respondenten van buiten de publieke kolom. Partijen van buiten de publieke kolom zijn bijvoorbeeld woningbouwcorporaties, onderwijsinstellingen of ondernemersverenigingen. De respons is daarmee niet groot genoeg om uit te splitsen naar regio, maar de enquête geeft landelijk een goed beeld van de perceptie van de regio's van de samenwerking in de aanpak rondom bevolkingsdaling.

De enquête was opgebouwd uit vier blokken:

1. Resultaten en aansturing.
2. Kennen en kunnen.
3. Cultuur.
4. Rol van het Rijk.

Onderstaand geven wij de bevindingen weer:

- De respondenten zijn redelijk positief over de samenwerking. De verschillende aspecten van de samenwerking (blok 1 t/m 3) worden gemiddeld met een score van 4 à 5 op schaal van 1 tot 7 beoordeeld. De uitkomsten van respondenten vanuit overheden en die van partijen van buiten de publieke kolom liggen dicht bij elkaar.
- Waar het gaat over resultaten en aansturing konden respondenten zich het beste vinden in de stelling dat de juiste organisaties deel uitmaken van de samenwerking. Ook bevestigden

respondenten dat de samenwerkende organisaties een gedeeld beeld hebben van de beoogde resultaten. Met deze twee stellingen waren vier van de vijf respondenten het enigszins tot geheel mee eens. De respondenten stemden wat minder vaak in met de stelling dat er goede sturing plaatsvindt op het boeken van resultaten. Drie van de vijf respondenten was het daar enigszins tot geheel mee eens. Hetzelfde geldt voor de mate waarin niet vrijblijvende afspraken zijn gemaakt.

- Bij het blok kennen en kunnen valt op dat respondenten het vaak eens waren met de stelling dat de organisaties de juiste kennis en competenties weten te mobiliseren om resultaten te kunnen boeken (vier van de vijf respondenten was het hier enigszins tot geheel mee eens), maar minder vaak eens waren met de stelling dat organisaties gezamenlijk voldoende capaciteit (menskracht) leveren om resultaten te kunnen boeken (slechts iets meer dan de helft van de respondenten was het hier mee eens).
- Als het gaat om cultuur werd door veel respondenten de stelling herkend dat binnen de samenwerking inzicht is in elkaars belangen en standpunten. Ook waren veel respondenten het eens met de stelling dat er naar de mening van hun organisatie wordt geluisterd. In beide gevallen waren meer dan 4 van de 5 respondenten het met de stellingen eens. De stelling dat het gemeenschappelijk belang voorop wordt gesteld wordt minder herkend (slechts de helft van de respondenten was het hiermee eens), net als de stelling dat gevoelige zaken bespreekbaar worden gemaakt (3 van de 5 respondenten kon zich hier enigszins tot geheel in vinden).
- Het laatste blok van de enquête ging over de rol van het Rijk. De vraagstelling was van een ander type dan bij de eerdere blokken. De eerdere blokken zeggen iets over de samenwerking als geheel de kwaliteit van verschillende deelaspecten. Het laatste blok gaat over de aard van de rol van het Rijk. Hierbij werd respondenten gevraagd in hoeverre het Rijk bijdraagt op een vijftal aspecten; de inbreng van kennis en kunde; het creëren van rust en voorspelbaarheid in het proces; het borgen van ieders belangen; het boeken van resultaten en het bespreekbaar maken van gevoelige zaken. Uit de enquête komt naar voren dat partijen een rol van het Rijk zien als het gaat om de inbreng van kennis en kunde. Op de andere aspecten van de samenwerking wordt geen (sterke) rol van het Rijk ervaren. Deels kan dit verklaard worden uit de positie van het Rijk in de samenwerking. Het Rijk is op een andere wijze bij regionale samenwerking betrokken dan de andere stakeholders (zie par. 2.3). Daarnaast blijkt uit de toelichting die de respondenten van de enquête gaven, dat er teleurstelling bestaat aan over de (financiële) inzet van het Rijk op dit thema.

Al met al wordt de samenwerking redelijk goed beoordeeld. Het is duidelijk dat partijen elkaar gevonden hebben (de juiste partijen zijn aangehaakt) en dat zij een gezamenlijke visie hebben. Er is volgens de regio's bovendien voldoende kennis en expertise aanwezig. De meer 'kwetsbare' punten in de samenwerking zijn de capaciteit (menskracht) voor de uitvoering en het voorop (blijven) stellen van het gemeenschappelijke belang. Nu de aanpak zich richting uitvoering beweegt (zie paragraaf 2.2) zijn dat aspecten die in toenemende mate van belang zijn.

In dit licht is ook de gepercipieerde rol van het Rijk te duiden. Het Rijk wordt door de regio's vooral gezien als brenger van kennis en expertise. Dat is belangrijk geweest om de opgave te agenderen

en vervolgens tot een visie te komen. Dat sluit aan bij de constatering vanuit de gesprekken die we gevoerd hebben, dat het Rijk vooral bij de agendering en bewustwording een belangrijke rol heeft gehad (paragraaf 2.3). De kwetsbaarheid van de samenwerking ligt nu op andere vlakken, omdat de aanpak zich naar de uitvoering toe beweegt. Nu de regio's in een fase zitten van programmering en uitvoering van hun visies en hierbij tegen soms te grote uitdagingen aanlopen, ligt een meer proactieve rol van het Rijk met gerichte ondersteuning bij deze uitdagingen meer voor de hand.

3. Conclusies

Het Actieplan Bevolkingsdaling bevat de ambities en acties met betrekking tot de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling in krimp- en anticipeerregio's in de periode 2015 – 2019. Doel van het Actieplan is het bevorderen van de leefbaarheid in gebieden die nu of in de nabije toekomst te maken hebben met substantiële en structurele bevolkingsdaling en andere demografische veranderingen. Hierbij wordt gestreefd naar een gezamenlijke aanpak van overheden, maatschappelijke organisaties, ondernemers en bewoners.

De voortgangsrapportage heeft zich op drie aspecten gericht: de (regionale) samenwerking, de uitvoering van het Actieplan en de verankering van krimpvraagstukken in regulier beleid.

Uitvoering Actieplan

- Wij concluderen dat de afspraken in het Actieplan een momentopname zijn van een zich ontwikkelende aanpak van krimpvraagstukken in een bepaalde regio. De regio's hebben de vrijheid gekregen en genomen om voorgenomen acties te wijzigen, toe te voegen of te schrappen. Wij constateren daarmee dat Rijk en regio's het Actieplan als een adaptief plan hebben benaderd. Dit is ook nodig omdat samenwerkingsafspraken betrekking hebben op beleidsterreinen die een eigen dynamiek en urgenties kennen.
- In de regio's is voortgang geboekt op de samenwerkingsafspraken in het Actieplan Bevolkingsdaling. Sommige afspraken zijn inmiddels uitgevoerd, andere afspraken zijn opgeschort of bijgesteld. Ambtelijk capaciteitsgebrek, lange bestuurlijke besluitvormingsprocessen en wijzigende bestuurlijke prioriteiten, in enkele gevallen als gevolg van gemeentelijke herindelingen, vormen factoren van vertraging van uitvoering van afspraken.
- De exacte fase waarin regio's zich bevinden verschilt sterk per beleidsveld. In algemene zin lijken de meeste regio's de stap te maken van visievorming naar uitvoering. De regio's waarin de gevolgen van bevolkingsdaling eerder zichtbaar werden zijn (logischerwijs) vaak verder in hun aanpak dan regio's waarbij bevolkingsdaling pas op langere termijn manifest worden.
- Bestuurlijk commitment vormt een belangrijke succesfactor voor de aanpak van bevolkingsdaling. Dit bepaalt de urgentie en daarmee de prioritering van het vraagstuk en daarmee de ambtelijke capaciteit die beschikbaar is. Wij constateren dat de bestuurlijk gevoelde urgentie verschilt per regio en per gemeente. Dit heeft ook met de aard van bevolkingsdaling te maken: deze gaat geleidelijk en het manifesteert zich per gemeente op een andere wijze. In het verlengde daarvan zien we meer urgentie wanneer demografische ontwikkelingen al zichtbaar zijn, zoals bij leerlingendaling in het basisonderwijs.
- Wij constateren bestuurlijke terughoudendheid om de regio te verbinden aan het thema krimp of bevolkingsdaling, omdat dit negatieve associaties met zich mee brengt. Leefbaarheid en vitaliteit worden daarom liever als kernbegrippen gehanteerd.

Samenwerking

- Wij concluderen dat de samenwerking binnen de regio's over het algemeen voor de betrokkenen naar tevredenheid verloopt. Uit de samenwerkingsscan komt naar voren dat partijen de samenwerking op het gebied van bevolkingsdaling redelijk positief beoordelen. Dit geldt zowel voor overheden als voor partijen buiten de publieke kolom. In het algemeen vinden partijen dat de juiste organisaties betrokken zijn. Zij kennen elkaars belangen, luisteren naar elkaars mening, hebben voldoende kennis en expertise en er is een gedeeld beeld van het beoogde resultaat. Er zijn ook aspecten waar partijen iets minder positief over zijn. Slechts de helft van de respondenten vond dat er voldoende capaciteit beschikbaar was. Ook ervaren partijen dat het gezamenlijk belang niet altijd voorop wordt gesteld en lijkt er spraken van enige mate van vrijblijvendheid in de afspraken.
- De samenwerking in de regio heeft veelal haar basis in intergemeentelijke samenwerking in de vorm van regionale samenwerkingsverbanden en sectorale tafels. Afhankelijk van het onderwerp zijn andere relevante partijen betrokken, zoals woningcorporaties of onderwijsinstellingen. De provincie is in vrijwel alle regio's betrokken, soms als onderdeel van de regionale overlegstructuur, soms meer op afstand, maar is over het algemeen goed op de hoogte van de ontwikkelingen in de regio's.
- Wij constateren dat de regionale samenwerking soms nog weinig beproefd is. Het gezamenlijk uitvoeren van onderzoeken naar de impact van bevolkingsdaling is relatief veilig, maar de kracht van de samenwerking wordt pas echt getest wanneer het aankomt op het maken van (pijnlijke) keuzes in de regio over bijvoorbeeld het afboeken van woningbouwlocaties en de spreiding van voorzieningen.
- Ten aanzien van de samenwerking met het Rijk concluderen wij dat er momenteel sprake is van een zoekproces naar de rol en toegevoegde waarde. Het Actieplan bevolkingsdaling markeert terugkijkend een overgang van agendering van het thema krimp en het faciliteren van netwerkvorming en kennisuitwisseling naar uitvoering. In agendering, netwerkvormig en kennisuitwisseling heeft het Rijk, en met name BZK, een duidelijke rol gespeeld die breed gewaardeerd wordt. Deze rol is voor sommige regio's nog steeds relevant. Nu echter meer de stap naar uitvoering wordt gezet vraagt dat voor regio's vaak een andere inzet van het Rijk: meer gericht op de aanpak van specifieke knelpunten. Daarbij gaat het dan bijvoorbeeld om investeringen in bereikbaarheid, maar ook wet- en regelgeving op het gebied van wonen of om een grensoverschrijdende arbeidsmarkt beter te faciliteren.
- We constateren dat het Actieplan op rijksniveau wordt gezien als 'van de regio': de rijkspartners voelen zich minder eigenaar van het programma als geheel. Dit is anders wanneer zich een concreet vraagstuk voordoet, bijvoorbeeld ten aanzien van de beschikbaarheid van adequate zorg in bepaalde regio's.

Verankering van krimpvraagstukken in regulier beleid

- In alle regio's komt het thema krimp of bevolkingsdaling terug in beleid. Dit wordt vormgegeven door middel van (regionale) visies en agenda's. Deze zijn integraal (sector overstijgend), met soms een accent op wonen/leefbaarheid of juist economie. Dit landt vervolgens weer in regulier

beleid van gemeenten (en provincie). Ons inziens past dit bij de aard van de problematiek rondom bevolkingsdaling, die vraagt om gemeentegrensoverschrijdende keuzes vanuit verschillende beleidssectoren. Een regionale visie en/of agenda helpt daarbij.

- Aan deze regionale visies en agenda's zijn in de regel financiering en capaciteit gekoppeld, in ieder geval 'procesgeld'. Vaak wordt de uitvoering op projectbasis vervolgens gefinancierd vanuit reguliere budgetten van de samenwerkingspartners. Ook vindt ambtelijk en bestuurlijk overleg plaats over de uitvoering van de integrale visies, naast sectorale tafels.
- Diverse provincies en enkele gemeenten hebben een portefeuillehouder bevolkingsdaling / krimp aangesteld. In andere provincies en gemeenten wordt er vaak bewust voor gekozen geen portefeuillehouder krimp/bevolkingsdaling aan te stellen, met als motivatie dat de aanpak voor bevolkingsdaling moet landen in regulier beleid.
- Dat het thema krimp of bevolkingsdaling terugkomt in beleid betekent niet zonder meer dat er de uitvoering voortvarend wordt opgepakt of verloopt. In de uitvoering wordt de regionale samenwerking beproefd. Wij constateren dat er in verschillende regio's drempels bestaan (zoals beperkt gevoelde bestuurlijke urgentie, negatieve associaties met krimp, 'krimpmoeheid') die de stap naar gezamenlijke uitvoering bemoeilijken. Gezamenlijk optreden door Rijk en regio in een volgende fase zou er aan bij moeten dragen om de stap van beleid naar uitvoering beter te kunnen maken.

Berenschot

Bijlage I

Lijst van geïnterviewde personen

Berenschot

Overzicht respondenten interviews

Regio	Naam	Organisatie
Provincie Friesland	Saskia van der Kamp Karin Wierda	Provincie Fryslân Provincie Fryslân
Friese Waddeneilanden	Hanneke op den Buysch Aletta Kalma-Reinders Quirinus Schouten	Gemeente Schiermonnikoog Samenwerkingsverband de Waddeneilanden Samenwerkingsverband de Waddeneilanden
Noordoost Fryslân	Siepie de Groot Henk Harmsma	Agenda Netwerk Noordoost Fryslân Agenda Netwerk Noordoost Fryslân
Noordwest Fryslân	Roland Dijkstra	Gemeente Franekeradeel
Zuidoost Fryslân	Johan Hager	Streekwerk Zuidoost Fryslân
Provincie Groningen	Dorine Sibbes	Provincie Groningen
De Marne	Tamara Wiersema	Gemeente de Marne
Eemsdelta	Enno Zuidema	EZ Stedenbouw
Oost-Groningen	Bart Gorter Magda Söllner	Gemeente Vlagtwedde Gemeente Vlagtwedde
Provincie Drenthe	Gerrit Piek	Provincie Drenthe
Oost-Drenthe	Henk de Jong Kirsten Klasen Kirstin Meringa Pascal Roemers Hans Scheer	Gemeente Emmen Gemeente Coevorden Woningcorporatie Lefier Gemeente Borger-Odoorn Woningcorporatie Woonservice
Provincie Gelderland	Babine Scholten	Provincie Gelderland

Berenschot

Achterhoek	Janine Geerse Wilma Stortelder	Regio Achterhoek Regio Achterhoek
Provincie Limburg	Charles Claessens	Provincie Limburg
Noord-Limburg	Peter Huijs Harry Smeets Jeroen van de Ven	Gemeente Venray Gemeente Venlo Gemeente Venlo
Midden-Limburg	Ankie Bosch	Gemeente Roerdalen
Zuid-Limburg	Suzanne Lipsch Jan Rademaker Jos Simons	Stadsregio Parkstad-Limburg Gemeente Maastricht
Provincie Zeeland	Rolf Westerhout Bert Zanting	Provincie Zeeland
Schouwen-Duiveland	Eric Caspers Denise de Leeuw	Gemeente Schouwen-Duiveland
Walcheren	Alex Brunke Erwin van Egmond Harry Siebelink	Gemeente Veere Gemeente Vlissingen Gemeente Middelburg
Zeeuws-Vlaanderen	Antoine Dierikx A. de Nijs Valesca Rocker-Buyl Rolfo de Ruijter	Gemeente Sluis Gemeente Hulst Gemeente Terneuzen Gemeente Terneuzen
Provincie Zuid-Holland	Arjan de Wit	Provincie Zuid-Holland
Hoeksche Waard	Martin Roobol	Samenwerkingsverband Hoeksche Waard
Krimpenerwaard	Iris Steenvoorden	Gemeente Krimpenerwaard
Provincie Noord-Holland	Marianne de Boer Nils Klopper	Provincie Noord-Holland Provincie Noord-Holland

Berenschot

Kop van Noord-Holland	Jan Paasman	Gemeente Schagen

Berenschot

Bijlage II

Bevindingen per regio

Berenschot

Bijlage II

Bevindingen per regio

Berenschot

Bevindingen per regio

Inleiding

Deze bijlage beschrijft op basis van de opgestelde infosheets de voortgang en resultaten van de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling in de krimp- en anticipeerregio's. Hierbij worden de regio's per provincie kort geïntroduceerd. Vervolgens wordt bij iedere regio ingegaan op de uitvoering van, samenwerking bij en (beleids)verankering van de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. We gaan achtereenvolgens in op de krimp- en anticipeerregio's in:

- Drenthe (A)
- Friesland (B)
- Gelderland (C)
- Groningen (D)
- Noord-Holland (E)
- Limburg (F)
- Zeeland (G)
- Zuid-Holland (H)

A. Drenthe

Overzicht

De provincie Drenthe omvat één anticipeerregio: Oost-Drenthe. In juni 2016 heeft de Provinciale Staten de Visie op krimp en leefbaarheid 2016-2020 vastgesteld. Deze integrale visie vorm het beleidskader voor de thema's krimp en leefbaarheid in de provincie Drenthe. Deze visie bestaat uit vijf thema's: beschikbare en toegankelijke zorg, sportactiviteiten gericht op het verbeteren van de gezondheid, het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs en de aansluiting op de arbeidsmarkt, het verhogen van de kwaliteit van de leefomgeving en tenslotte de bereikbaarheid van bovenlokale voorzieningen.

In november 2016 is de Uitvoeringsagenda Krimp en Leefbaarheid 2016-2017 vastgesteld door Gedeputeerde Staten. Deze uitvoeringsagenda gaat in op de concrete uitvoering van de ambities die geformuleerd zijn in de Visie op krimp en leefbaarheid 2016-2020. Naast deze uitvoeringsagenda richt de provincie Drenthe zich ook met de regeling *Vitaal Platteland* op de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. Hiertoe is door het College van Gedeputeerde Staten op basis van cofinanciering €800.000,- beschikbaar gesteld voor lokale initiatieven die gericht zijn op de verbetering van de leefbaarheid.

Berenschot

Oost-Drenthe

Oost-Drenthe		
Type regio	Anticipeerregio	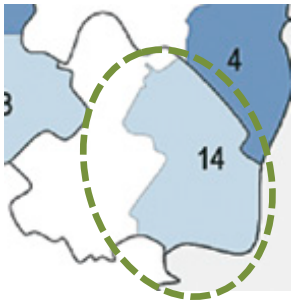
Provincie	Drenthe	
Gemeente(n)	Emmen, Coevorden, Aa en Hunze, Borger-Odoorn	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit & arbeidsmarkt	

Uitvoering

De anticipeerregio Oost-Drenthe heeft ambities geformuleerd voor de aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. Deze zijn uitgewerkt in drie concrete uitvoeringsprogramma's voor de periode 2014-2020 die vallen onder de noemer *Vitaal Platteland*:

- Wonen & Zorg
- Economie, Werkgelegenheid & Onderwijs
- Mobiliteit & Bereikbaarheid

Daarnaast richt de regio zich met het Intersectoraal Regionaal Sectorplan *Vierkant voor Werk* op de bevordering van transities op de regionale arbeidsmarkt. Het doel van het sectorplan is het bevorderen van de arbeidsmobiliteit in de regio: van werk naar werk en van werkloosheid naar werk. Daarvoor wordt onder meer onder leiding van een Program Board gewerkt aan verbetering van de regionale bereikbaarheid en een betere aansluiting van onderwijs met de arbeidsmarkt. Daarnaast moet het sectorplan de match tussen vraag en aanbod verbeteren. In het bijzonder worden er met dit sectorplan 900 werkloze en met werkloosheid bedreigde mensen in kansrijke beroepen geplaatst.

Samenwerking

De regio Oost-Drenthe heeft de ambitie om de samenwerking meer interdisciplinair te maken. Dit wordt vormgegeven door uitvoering te combineren met de aanpak Vitaal Platteland voor Zuidoost Drenthe. Vitaal Platteland is het samenwerkingsverband waarin de gemeenten Aa & Hunze, Borger-Odoorn, Coevorden, Emmen, provincie Drenthe, maatschappelijke partijen en

bewoners samenwerken om tot integrale oplossingen te komen voor het krimpvraagstuk in de regio. Binnen het samenwerkingsverband is een stuurgroep krimp ingericht. Hierbij zijn er drie expertteams (Wonen & Zorg, Economie, Werkgelegenheid & Onderwijs en Mobiliteit & Bereikbaarheid) die worden aangestuurd vanuit een regieteam krimp. Het regieteam houdt zich bezig met de visie op krimp voor de regio Oost-Drenthe. De expertteams zijn ondersteunend aan het regieteam krimp en hebben als taak om beleidsmatig te adviseren en input te leveren voor de drie programmalijnen.

Verankering in beleid

Het bewustzijn van het thema bevolkingsdaling groeit al enige tijd in de anticipeerregio Oost-Drenthe. De totstandkoming van het Actieplan Bevolkingsdaling heeft dit bewustwordingsproces onder bestuurders in de regio versneld. Dit heeft geleid tot een grotere bestuurlijk betrokkenheid bij dit dossier.

Het thema bevolkingsdaling is dan ook goed verankerd in het beleid van de regio Oost-Drenthe. Zo is er voor de verbetering van de leefbaarheid in de regio in de begroting van de verschillende gemeenten een investeringsfonds opgenomen. De gemeenten in de regio Oost-Drenthe hebben ook een portefeuillehouder krimp, deze nemen deel in de stuurgroep Leefbaarheid en krimp.

B. Fryslân

Overzicht

In de provincie Fryslân is één krimpregio (Noordoost Fryslân) en zijn er drie anticipeerregio's (de Friese Waddeneilanden, Zuidoost Fryslân en Noordwest Fryslân). De aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling maakt in deze regio's deel uit van zogenaamde streekagenda's. Dit zijn regionale uitvoeringsprogramma's waarmee Friese gemeenten, de provincie, Wetterskip Fryslân, maatschappelijke organisaties en inwoners samenwerken aan de leefbaarheid van het platteland. De streekagenda's gaan onder meer over plattelandseconomie, cultuur, recreatie, duurzaamheid, leefbaarheid, natuur en landschap. Onder de naam streekwerk heeft elke regio een eigen projectbureau om projecten in het kader van de streekagenda uit te voeren.

Het belangrijkste provinciale beleidskader met betrekking tot het omgaan met de gevolgen van bevolkingsdaling is 'Fan mear nei better' (2012-2020). Dit kader richt zich op de kwaliteit van wonen, werken, leven en leren. Op 23 maart 2016 is de beleidsbrief 'Krimp en leefbaarheid' vastgesteld door Provinciale Staten. De brief beschrijft hoe de provincie binnen de beleidsopgave 'Fan mear nei better' in de periode 2016-2020 een impuls wil geven aan het behouden en versterken van de leefbaarheid in Fryslân. Speerpunten in de beleidsbrief zijn:

- goede spreiding en bereikbaarheid van (zorg)voorzieningen;
- digitalisering, de uitrol van breedband;
- onderzoeken van een transitiefonds voor een woningbestand passend bij de veranderende bevolkingsopbouw;

- verbinden van agenda's van stad en platteland;
- speciale aandacht voor het groeiend aantal ouderen.

Voor de periode 2016-2020 heeft de provincie €2 miljoen euro beschikbaar gesteld voor de inzet rondom krimp. Daarnaast werkt de provincie aan een transitiefonds om de woningvoorraad aan te passen op de veranderende bevolkingsopbouw.

De Friese Waddeneilanden

De Friese Waddeneilanden		
Type regio	Anticipeerregio	
Provincie	Friesland	
Gemeente(n)	Vlieland, Terschelling, Ameland, Schiermonnikoog	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Onderwijs • Zorg	

Uitvoering

De context van bevolkingsdaling is op de Friese Waddeneilanden anders dan die op het vaste land en vraagt daarom om een andere aanpak. Waar op het vaste land kan worden gezocht naar oplossingen in de regio (bijvoorbeeld als het gaat om draagvlak voor voorzieningen), is dit op de Waddeneilanden meestal niet het geval. Ook functioneren markten, zoals de woningmarkt en de zorgmarkt anders dan op het vaste land.

De Friese Waddeneilanden hebben met name op de thema's wonen, zorg en onderwijs voortgang geboekt.

Zo is er binnen het thema *wonen* een woningmarktanalyse uitgevoerd door een externe partij. Uit de analyse van de woningmarkt en de thema's wonen, zorg en duurzaamheid is duidelijk geworden dat de Friese Wadden te maken hebben met een stevige druk op de woningmarkt, zowel van mensen met als zonder economische of maatschappelijke binding. Risico op leegstand, zoals dat op de vaste wal in Friesland bestaat, is niet aan de orde. Wel is de woningvoorraad voor woningen onder €250.000 zeer beperkt. Met name de middengroepen (gezinnen met een economische binding bijvoorbeeld) zijn daardoor sterk ondervertegenwoordigd, terwijl zij wel van groot belang zijn voor een vitale leefgemeenschap. De analyse is uitgemond in een woonconferentie waar in samenwerking met verschillende stakeholders de knelpunten op de woningmarkt in kaart zijn gebracht. De uitkomsten van de woningmarktanalyse worden gebruikt voor het opstellen van een

woonvisie per Waddeneiland. Deze woonvisies zijn bij het schrijven van deze voortgangsrapportage in ontwikkeling.

Ook op het gebied van *zorg* is een onderzoek gestart. Met dit onderzoek worden mogelijke knelpunten in de zorg die ontstaan als gevolg van bevolkingsdaling geïnventariseerd. Voor het thema *onderwijs* geldt dat het in sommige gevallen noodzakelijk is dat kinderen naar de vaste wal gaan. Om dit tegen acceptabele kosten te kunnen doen, zijn de vervoersstromen van leerlingen en personeel tegen het licht gehouden. Hierbij is in kaart gebracht hoe deze zo efficiënt mogelijk kunnen worden ingericht.

Samenwerking

Voor de Friese Waddeneilanden zijn geen samenwerkingsverbanden ingericht die specifiek gericht zijn op de realisatie van het Actieplan. Het onderwerp bevolkingsdaling is ingebed in een bredere samenwerking: het convenant 'Samenwerkingsverband De Waddeneilanden'. Dit is een gemeenschappelijke regeling waarmee de Waddeneilanden en andere overheden hun samenwerking hebben geformaliseerd. Daarnaast is er een streekagenda voor de Waddeneilanden. Hierin komt het thema bevolkingsdaling niet als apart onderwerp terug, maar hangt het samen met andere thema's.

Verankering in beleid

Er is geen sprake van gemeenschappelijk vastgesteld beleid dat van toepassing is voor alle Friese Waddeneilanden. Beleid wordt per eiland en per thema vastgesteld. De regio heeft wel de ambitie om een gezamenlijke omgevingsvisie op te stellen. Hierin is demografische ontwikkeling een belangrijk thema.

Er zijn op de gemeentelijke begrotingen dan ook geen middelen specifiek voor de aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling gereserveerd. Vanuit de beleidsthema's waar bevolkingsdaling een rol speelt zijn er wel, indirect, middelen beschikbaar.

Elk eiland heeft een bestuurlijk aanspreekpunt voor het thema bevolkingsdaling. Schiermonnikoog is bestuurlijk trekker van het thema op landelijk en regionaal niveau.

Noordoost Fryslân

Noordoost Fryslân		
Type regio	Krimpregio	
Provincie	Friesland	
Gemeente(n)	Achtkarspelen, Dantumadiel, Dongeradeel, Ferwerderadiel, Kollumerland C.A., Tytjerksteradiel	
Thema's in	• Algemene aspecten krimp	

Berenschot

Noordoost Fryslân		
actieplan	• Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit & arbeidsmarkt	

Uitvoering

De gemeenten in Noordoost-Fryslân hebben samen met provincie, Wetterskip, ondernemers en maatschappelijke partners in 2015 een regionale agenda ontwikkeld voor de periode 2016-2020: Agenda Netwerk Noordoost II (ANNO II). Deze streekagenda benoemt zestien opgaven, verdeeld over de thema's *Wonen en Leven*, *Economie* en *Grien en Blau*. De ambities uit het Actieplan Bevolkingsdaling vloeien hieruit voort. ANNO II vormt hiermee de basis voor de activiteiten in kader van de regionale aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling.

Op het gebied van *wonen* heeft de regio in 2016 een onderzoek naar de regionale woningmarkt uitgevoerd. Het onderzoek bevat een uitgebreide analyse van veranderingen in de woningvraag en het woningaanbod als gevolg van demografische ontwikkelingen. Hieruit blijkt dat er tot 2025 nog sprake is van een beperkte regionale huishoudensgroei, maar dat er ook in toenemende mate dorpen zullen zijn waar de woningbehoefte krimpt. De resultaten van het onderzoek zijn in maart 2017 gepresenteerd aan bestuurders. De vervolgstap bestaat uit bestuurlijke besluitvorming met betrekking tot het omgaan met de woningvoorraad.

Binnen het thema *ruimte en mobiliteit* wordt gewerkt aan de Mobiliteitscentrale. De Mobiliteitscentrale is een nieuw vervoersconcept waarin leerlingenvervoer en WMO vervoer met kleinschalig openbaar vervoer gecombineerd wordt. De aanbestedingsprocedure is afgerond en aan de uitvoering wordt gewerkt. Vanaf 1 september 2017 moet de Mobiliteitscentrale operationeel zijn.

Voor het thema *onderwijs* heeft het Ministerie van OCW een regionale procesmanager en een accountmanager leerlingendaling beschikbaar gesteld. De samenwerking tussen en samengaan van scholen verloopt vooralsnog moeizaam als gevolg van identiteitsverschillen tussen openbaar onderwijs en bijzonder onderwijs. De inzet vanuit OCW wordt positief beoordeeld door de regio, omdat het een impuls geeft aan de samenwerking tussen scholen.

Op het gebied van *zorg* heeft een onderzoeksbureau onderzoek uitgevoerd naar de toekomstige vraag en het aanbod van zorg in Noordoost Fryslân. Naar aanleiding van dit onderzoek is de regio gestart met het project healthy living lab en zorg en arbeid.

Aanvullend op de afspraken in het Actieplan Bevolkingsdaling is in 2016 de Proeftuin ‘Maak Verschil’ Noordoost Fryslân gestart. In de proeftuin werken Rijk, provincie, gemeenten samen met maatschappelijke partners en ondernemers aan het versnellen van de regionaal-economische aanpak. In het kader van de Proeftuin is onder meer het DNA van de regio in beeld gebracht, een transformatiemonitor ontwikkeld om inzicht te krijgen in de economische structuur en potentie van de regio en is een vitaliteitsscan detailhandel uitgevoerd. Het resultaat is een versnellingsagenda waarin drie programmalijnen zijn opgenomen: innovatie en ondernemerschap, hervorming arbeidsmarkt en partnership. Met de Versnellingsagenda wordt gewerkt aan de economische structuurversterking van de regio, in het licht van de veranderende bevolkingssamenstelling.

Samenwerking

ANNO II en de activiteiten in het kader van het Actieplan bevolkingsdaling worden uitgevoerd door de samenwerking Netwerk Noordoost. Netwerk Noordoost is een netwerkorganisatie die is opgericht in 2012 en bestaat uit vier medewerkers die werken voor de hele regio. De organisatie wordt gefinancierd door gemeenten, de provincie en het Wetterskip. De stabiele samenwerking vanuit Netwerk Noordoost is volgens de regio een belangrijke succesfactor in de aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. De onafhankelijkheid van en de handelingsruimte die het samenwerkingsverband heeft dragen bij de effectiviteit van de aanpak.

Verankering in beleid

ANNO II is opgesteld aan de hand van bijeenkomsten en overleggen met bestuurders, ondernemers, maatschappelijke partners en inwoners. Deze regio-specifieke agenda is richtinggevend voor de wijze waarop de opgaven benaderd worden en wordt ook breed gedragen. De ontwikkelde visie en agenda moeten verder worden uitgewerkt in beleid. Hierbij is er een verschil in mate van verankering van het thema bevolkingsdaling in beleid. Met name de noordelijke gemeenten in de regio worden geconfronteerd met bevolkingsdaling. Bevolkingsdaling is hier dan ook sterker verankerd in beleid. In de zuidelijke gemeenten is bevolkingsdaling een minder urgent thema.

Voor de uitvoering van activiteiten rondom bevolkingsdaling hebben de betrokken gemeenten geen specifieke middelen gereserveerd, naast de middelen en capaciteit voor de netwerkorganisatie Noordoost. Er zijn in de regio ook geen portefeuillehouders bevolkingsdaling. Het thema komt in diverse portefeuilles terug. Wel hebben alle opgaven zoals benoemd in ANNO II een bestuurlijke trekker. Daarnaast nemen bestuurders deel aan bestuurlijke themagroepen. Hierdoor is de bestuurlijke betrokkenheid bij regionaal werken en regionale thema’s relatief groot.

Noordwest Fryslân

Noordwest Fryslân		
Type regio	Anticipeerregio	
Provincie	Friesland	
Gemeente(n)	Franekeradeel, Harlingen, het Bildt, Leeuwarderadeel, Littenseradiel, Menameradiel	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Economische vitaliteit & arbeidsmarkt	

Uitvoering

In de regio Noordwest-Fryslân is de *streekagenda Noardwest Fryslân 2014-2020* leidend voor de aanpak rondom bevolkingsdaling. De streekagenda richt zich op het samenbrengen van mensen, middelen en mogelijkheden en het ontwikkelen van projecten die bijdragen aan de leefbaarheid, economie en bereikbaarheid van de regio. De acties zoals benoemd in het Actieplan Bevolkingsdaling bestaan uit projecten die vanuit de streekagenda worden uitgevoerd. In het Actieplan wordt onderscheid gemaakt naar de thema's algemene aspecten krimp, wonen en economische vitaliteit & arbeidsmarkt.

Onder het thema *algemene aspecten krimp* heeft de Rijksuniversiteit Groningen in opdracht van de regio en met ondersteuning vanuit de provincie Fryslân een onderzoek uitgevoerd naar het voorzieningenniveau in Noordwest-Fryslân. Met dit onderzoek zijn op basis van verschillende scenario's de effecten van bevolkingsdaling voor de leefbaarheid en voorzieningen in Noordwest-Fryslân in beeld gebracht. Voor de uitvoering van vervolgacties heeft de regio Noordwest Fryslân financiële middelen gereserveerd.

De regio Noordwest Fryslân heeft op het gebied van *wonen* reeds een goed beeld van de gevolgen van bevolkingsdaling voor de sociale woningbouw. Momenteel voert de regio een woningmarktanalyse uit om ook de gevolgen en opgaven voor de particuliere woningvoorraad in beeld te brengen. Deze analyse richt zich in het bijzonder op de mogelijkheden om woningen geschikt te maken voor verouderende bewoners. Ook wordt in het kader van de streekagenda Noordwest Fryslân het project herbestemming karakteristieke panden uitgevoerd. Hierbij wordt gezocht naar nieuwe bestemmingen voor beeldbepalende leegstaande gebouwen (zonder woonfunctie) in centra van dorpen met een negatieve uitstraling op de op omgeving. Dit project wordt uitgevoerd in de gehele regio en alle gemeenten leveren zowel een financiële als inhoudelijke bijdrage.

Op het gebied van *economische vitaliteit en arbeidsmarkt* voert de regio het project O3 uit. In dit project werken onderwijsinstellingen, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheid samen

om onderwijs en arbeidsmarkt optimaal op elkaar af te stemmen. De regio erkent dat het lastig is om de trend van wegtrekkende hoogopgeleiden te keren. Daarom wordt met het project getracht jongeren uit de regio, met name MBO-leerlingen, te binden aan regionale bedrijven. Dit gebeurt via het onderwijsprogramma dat wordt afgestemd op de regionale arbeidsmarkt en waarmee MBO-leerlingen in contact worden gebracht met het lokale bedrijfsleven. Het project O3 is vanwege succes uitgebreid en wordt (mede) gefinancierd door de provincie, gemeenten en het ministerie van OCW.

Samenwerking

De activiteiten in het kader van de aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling worden uitgevoerd binnen de samenwerking in het kader van de streekagenda. De stabiele regionale samenwerking en de goede relatie met de stadsregio (rondom Leeuwarden) worden door de regio Noordwest-Fryslân als succesfactor gezien voor de aanpak. De totstandkoming van de streekagenda heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld. In de streekagenda hebben alle betrokken partijen op hoofdlijnen afgesproken wat de regionale prioriteiten zijn.

Verankering in beleid

De streekagenda is een door de regio gezamenlijk vastgesteld beleidsdocument. In de streekagenda wordt het thema bevolkingsdaling onder de noemer van demografische ontwikkelingen benoemd en geduid. Hierbij wordt onderscheid gemaakt naar steden (in Harlingen wordt tot 2020 bevolkingsgroei verwacht) en het platteland (licht tot forse bevolkingsdaling). In de streekagenda is geen specifiek beleid onder de noemer bevolkingsdaling geformuleerd. Wel vormen demografische ontwikkelingen aanleiding voor sectoraal beleid op het terrein van wonen, zorg, onderwijs, economie en leefbaarheid. Voor de uitvoering van projecten die voortkomen uit de streekagenda hebben de gemeenten eenmalig middelen ter beschikking gesteld. Alle gemeenten hebben een bestuurlijk aanspreekpunt voor de anticipeerregio benoemd. Ook heeft iedere gemeente een portefeuillehouder bevolkingsdaling.

Zuidoost Fryslân

Zuidoost Fryslân		
Type regio	Anticipeerregio	
Provincie	Friesland	
Gemeente(n)	Heerenveen, Ooststellingwerf, Opsterland, Smallingerland, Weststellingwerf	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen	

Uitvoering

In Zuidoost Fryslân wordt gewerkt vanuit de streekagenda Zuidoost Fryslân. Doel van deze streekagenda is het bevorderen van leefbaarheid in de regio Zuidoost Fryslân op basis van regionale samenwerking en een gebiedsgerichte aanpak. Het opstellen van de streekagenda en later het Actieplan Bevolkingsdaling hebben bijgedragen aan het bewustzijn van (de gevolgen van) bevolkingsdaling in de regio.

Op het gebied van *wonen* is reeds in 2015 een onderzoek uitgevoerd naar de investeringsopgave in de woningvoorraad in Zuidoost Fryslân (zowel koop- als huurwoningen). Dit onderzoek gaf globaal inzicht in de aard, omvang en locaties van de opgave. Als gevolg op dit onderzoek vindt momenteel een verdiepende analyse plaats naar de opgave voor de sociale huurwoningvoorraad. Hier zijn in de regio werkzame woningcorporaties en huurdersorganisaties bij betrokken. Een externe partij is ingehuurd voor de begeleiding en inhoudelijke ondersteuning van het onderzoek.

Aanvullend op het Actieplan Bevolkingsdaling wil de regio Zuidoost Fryslân de mogelijkheden verkennen voor het realiseren van een mobiliteitscentrale. Deze mobiliteitscentrale dient het Wmo-, leerlingen- en andere doelgroepenvervoer centraal te coördineren en verzorgen voor de regio Zuidoost Fryslân. Hierbij geldt de mobiliteitscentrale van Noordoost Fryslân als voorbeeld.

Samenwerking

De activiteiten in het kader van de aanpak van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling worden uitgevoerd binnen de samenwerking in het kader van de streekagenda Zuidoost Fryslân. De streekagenda kent een bestuurlijke stuurgroep (programmabestuur), een directeurenoverleg en een ambtelijk programmateam.

Verankering in beleid

Er is geen sprake van gezamenlijk vastgesteld beleid op het gebied van bevolkingsdaling in de regio Zuidoost Fryslân. Ook zijn er geen bindende afspraken gemaakt. Wel komt het onderwerp bevolkingsdaling terug in onder meer de omgevingsvisies en woonvisies van de gemeenten. De mate waarin bevolkingsdaling is verankerd in gemeentelijk beleid, verschilt per gemeente. Zo heeft de gemeente Opsterland bijvoorbeeld eigen beleid geformuleerd met betrekking tot voorzieningen en onderwijs, waarin bevolkingsdaling terugkomt. De gemeenten hebben geen middelen specifiek voor de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling gereserveerd. De beschikbare middelen zijn afkomstig uit budgetten voor de beleidsterreinen wonen, onderwijs, etc.

Alle gemeenten hebben een portefeuillehouder bevolkingsdaling. Eén van deze portefeuillehouders van de vijf regiogemeenten is vanuit de regio vertegenwoordigd in het provinciaal bestuurlijk overleg krimp/anticipeerregio's en het landelijk bestuurlijk overleg anticipeerregio's.

C. Gelderland

Overzicht

In Gelderland ligt één krimpregio: de Achterhoek. De provincie werkt naast sectoraal beleid met zogenaamde ‘gebiedsopgaven’. De gebiedsopgave voor de Achterhoek is geformuleerd als: het op niveau houden van economie en leefbaarheid in het licht van de demografische ontwikkelingen. Het gebied heeft een visie, doelen en concrete programma’s en projecten. Die zijn gekozen in overleg met alle partners. De provincie ondersteunt daarin.

Achterhoek

Achterhoek		
Type regio	Krimpregio	
Provincie	Gelderland	
Gemeente(n)	Aalten, Bronckhorst, Berkelland, Doetinchem, Montferland, Oost Gelre, Oude IJsselstreek, Winterswijk	
Thema’s in actieplan	• Algemene aspecten krimp / leefbaarheid en voorzieningen • Wonen • Ruimte en mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit & arbeidsmarkt	

Uitvoering

Onder de vlag van *Achterhoek 2020* werken ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden samen aan een sterke regio. De basis voor de samenwerking is de Uitvoeringsagenda: een dynamische lijst van activiteiten en projecten. De hoofdthema’s van de uitvoeringsagenda zijn: werken, wonen en bereikbaarheid. De gevolgen van bevolkingsdaling worden langs die thema’s in de uitvoeringsagenda geadresseerd.

De Achterhoek heeft op alle thema’s voortgang geboekt. Met betrekking tot *wonen* hebben gemeenten afspraken gemaakt over de kwantiteit en kwaliteit van de woningvoorraad. Vanwege de toename van leegstaand (maatschappelijk, zakelijk en agrarisch) vastgoed, wordt er toegewerkt naar een integrale aanpak voor leegstand. Ook is het project ‘Achterhoeks vastgoed in de etalage’ gestart, bedoeld om de meest waardevolle panden te kunnen behouden/ herbestemmen.

Op het gebied van *ruimte en mobiliteit* richt de Achterhoek zich enerzijds op de aanpak van bovenlokale infrastructurele knelpunten, waarvan de N18/A18 en de spoorlijnen Winterswijk-Arnhem en Winterswijk-Zutphen de belangrijkste zijn. De laatste jaren zijn er enkele verbeteringen doorgevoerd, maar er zijn nog steeds knelpunten. Daarnaast richt de regio zich op het waarborgen van de fijnmazige bereikbaarheid.

Met oog op het verwezenlijken van de ambities op het thema o*nderwijs* heeft de Achterhoek een onderzoek uitgevoerd naar de gevolgen van leerlingendaling voor het basisonderwijs en een procesbegeleider aangesteld. Eenzelfde aanpak loopt nu met betrekking tot het voortgezet onderwijs en de ROC in de regio. Verder zet het Platform Onderwijs en Arbeidsmarkt (POA) zich in voor een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. De Achterhoek faciliteert actief innovatiehubs waarin (HBO) studenten en het bedrijfsleven en andere organisaties gekoppeld worden.

Zorg vormt geen hoofdthema binnen de Uitvoeringsagenda Achterhoek 2020. Wel wordt binnen Achterhoek2020 ingezet op het toepassen van de principes van smart industry in de zorg (cross-over). Er zijn verschillende projecten gericht op innovatie in de zorg; meer bottom-up en vraag gestuurd.

Het draaiende houden van de *economie* is voor de Achterhoek prioriteit nummer één. Rond Smart Industry is er een regiegroep actief waarin het bedrijfsleven, onderwijs en gemeenten vertegenwoordigd zijn. Er is een Masterplan SmartHub Achterhoek opgesteld, met concrete projecten op het gebied van economie, arbeidsmarkt en (economische) profilering. Zo start in september 2017 een nieuwe middenkader opleiding Smart Industry bij het Graafschap College.

Samenwerking

De Uitvoeringsagenda Achterhoek 2020 vormt de basis waar vanuit gewerkt wordt. De samenwerkingsafspraken met het Rijk uit het Actieplan zijn ondersteunend hieraan. Voor elk thema van de Uitvoeringsagenda is een programma met concrete projecten opgesteld met een eigen kennismakelaar die verbindingen legt tussen initiatieven, activiteiten en projecten binnen dat thema. Ondernemers, maatschappelijke organisaties en overheden (de 3 O's) werken in wisselende samenstelling binnen 'coalitions of the willing' aan de realisatie van concrete projecten.

De uitvoering wordt gecoördineerd door de Stuurgroep Achterhoek 2020. Naast deze stuurgroep spelen ook andere samenwerkingsverbanden een rol bij de uitvoering van de uitvoeringsagenda. Zo richten vertegenwoordigers uit de drie O's zich in de Regiegroep Smart Industry op het economisch profiel en het binden van bedrijven en (jong) talent aan de regio. Binnen het Platform onderwijs & arbeidsmarkt Achterhoek (POA) werken werkgevers, onderwijspartijen en overheid samen om een betere aansluiting van vraag en aanbod op de regionale arbeidsmarkt te realiseren. Daarnaast is er een stuurgroep regiovisie wonen, waarin gemeenten, corporaties en de provincie samenwerken aan de uitvoering de Regionale Woonagenda 2015-2025.

Verankering in beleid

De Uitvoeringsagenda Achterhoek 2020 geeft de gezamenlijke Achterhoekse ambitie weer die door alle partijen is onderschreven. Gezamenlijk (intergemeentelijk) beleid wordt op deelgebieden afgesproken. Zo is er regionale woonvisie, een regionale detailhandelsvisie, regionale basismobiliteit etc..Partijen financieren gezamenlijke het proces/ de verbindingsorganisatie. Vanuit de Regio Achterhoek is capaciteit beschikbaar gesteld. Verder wordt samengewerkt op basis van een '*Coalition of the Wiling'*: partijen die op basis van bereidheid en gelijkwaardigheid samenwerken aan een project. Op de provinciale begroting zijn middelen gereserveerd om projecten vanuit de gebiedsopgave Achterhoek te ondersteunen.

De meeste gemeenten hebben geen portefeuillehouder met specifiek bevolkingsdaling in de portefeuille, omdat dit thema met verschillende beleidsterreinen verweven is. De provincie heeft dit ook niet. Wel is één gedeputeerde portefeuillehouder van de gebiedsopgave Achterhoek.

D. Groningen

Overzicht

In Groningen zijn er drie krimpregio's: Oost-Groningen, Eemsdelta en de Marne. In al deze regio's wordt gewerkt met woon- en leefbaarheidsplannen. Krimp is een blijvend agendapunt in het collegeprogramma van de provincie. Het thema is ook sterk verankerd in het provinciaal beleid. Zo heeft de provincie een Agenda krimpbeleid 2015-2020, dat is december 2015 is vastgesteld. Begin 2016 is het Uitvoeringsprogramma leefbaarheid 2016-2020 vastgesteld. Voor het uitvoeringsprogramma leefbaarheid 2016-2020 is er in totaal €22 miljoen gereserveerd. Daarnaast zijn er middelen beschikbaar via de Reserve Leefbaarheid Krimpgebieden (30 miljoen euro tussen 2010 en 2020) voor projecten op het gebied van wonen, onderwijs, zorg, sociaaleconomische vitaliteit, kwetsbare groepen en voorzieningen

De Marne

De Marne		
Type regio	Krimpregio	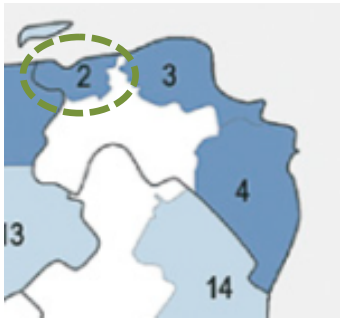
Provincie	Groningen	
Gemeente(n)	De Marne	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg	

De Marne		
	• Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

De Marne werkt sinds 2012 met een woon- en leefbaarheidsplan dat richting geeft aan de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. De samenwerkingsafspraken uit het Actieplan voor de Marne komen hier dan ook uit voort. In het afgelopen jaar is er een nieuw woon- en leefbaarheidsplan ontwikkeld, in samenwerking met de gemeenten Eemsmond, Delfzijl, Appingedam en Loppersum: *Noord Groningen leeft! Woon- en Leefbaarheidsplan 2017-2021*.

Met betrekking tot onderwijs hebben instellingen in het voortgezet onderwijs een gezamenlijke visie opgesteld over hoe om te gaan met leerlingendaling. In het sociale domein werkt de gemeente de Marne samen met de vier bovengenoemde gemeenten. Hierbij is nog geen sprake van gezamenlijke uitvoering, maar worden de mogelijkheden daartoe wel verkend. Daarnaast zijn er verschillende bewonersinitiatieven op het gebied van zorg en ondersteuning actief. De gemeente de Marne vervult een faciliterende en verbindende rol bij deze initiatieven. Het gaan dan onder meer om ondersteuning bij het zoeken naar oplossingen voor belemmeringen vanuit wet- en regelgeving.

Op het gebied van economie en arbeidsmarkt is de Marne is blijvend actief met de ontwikkeling van een duurzame en toekomstgerichte vissershaven in Lauwersoog om zodoende het toerisme in de regio verder te ontwikkelen. Hierbij is het Plan voor Regie en Ruimtelijke Ontwikkeling Lauwersoog (PROLoog) leidend.

Samenwerking

De regio valt samen met de gemeente de Marne. Dit leidt tot een andere dynamiek dan bij regio's die uit meerdere gemeenten bestaan. Er is wel sprake van kennisdeling met andere partijen, maar geen sprake van gezamenlijke uitvoering. Dit gaat veranderen als gevolg van de voorgenomen fusie van de gemeenten Bedum, de Marne, Winsum en Eemsmond (BMWE).

Verankering in beleid

Het thema bevolkingsdaling is sterk verankerd in gemeentelijk beleid en komt in allerlei beleidsterreinen terug. Er zijn specifieke krimpmiddelen vanuit het ministerie en de provincie beschikbaar gesteld voor de uitvoering van het beleid. De gemeente heeft zelf minder te besteden, maar waar mogelijk wordt geprobeerd middelen aan te wenden. Omdat het thema bevolkingsdaling terugkomt in alle beleidsterreinen en bijbehorende begrotingen zijn er geen aparte middelen gereserveerd op de begroting. De portefeuillehouder plattelandsontwikkeling heeft een belangrijke rol. Deze draagt een open en dynamische werkwijze uit in het college en richting stakeholders. Hierbij fungeert de portefeuillehouder als bestuurlijk boegbeeld.

Eemsdelta

Eemsdelta		
Type regio	Krimpregio	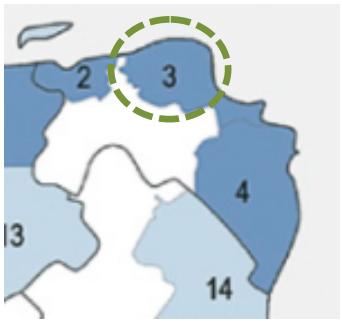
Provincie	Groningen	
Gemeente(n)	Appingedam, Delfszijl, Eemsmond, Loppersum	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

Centraal in de aanpak van Eemsdelta staat het woon- en leefbaarheidsplan dat in 2012 is vastgesteld door alle gemeenten in de Eemsdelta. De acties zoals opgenomen in het Actieplan Bevolkingsdaling vloeien hieruit voort. In 2016 is het woon- en leefbaarheidsplan geactualiseerd, samen met de gemeente de Marne. De regio Eemsdelta heeft op alle thema's uit het Actieplan voortgang geboekt.

Wonen is een thema waarop de partijen in de regio elkaar goed weten te vinden. Zo wordt sinds 2014 gewerkt met Gronings Gereedschap om verpaupering van de particuliere woningvoorraad als gevolg van bevolkingsdaling tegen te gaan. Het Gronings Gereedschap is ontwikkeld in een samenwerking tussen provincie, gemeenten, woningbouwcorporaties, Rijk, banken en andere partijen. De focus bij wonen ligt op het in stand houden van de leefbaarheid. Hierbij gaat het niet zo zeer om het slopen van woningen en ander vastgoed, maar om het vernieuwen van buurten en het aanpassen van de woningvoorraad zodat deze geschikt is voor ouderen. De leefbaarheidsprogramma's van woningcorporaties hebben als gevolg van de aardbevingsproblematiek in de regio een tijd stil gelegen.

Met betrekking tot *onderwijs* zijn er in de Eemsdelta goede afspraken gemaakt over het fuseren van scholen en het verbeteren van het onderwijs. Het aardbevingsbestendig maken van scholen, in het kader van het *meerjarenprogramma aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen*, heeft een impuls gegeven aan het proces van het fuseren van scholen. Zo wordt er niet alleen gekeken naar het veiliger maken van bestaande schoolgebouwen, maar ook naar de mogelijkheden tot het samengaan van scholen in een nieuw aardbevingsbestendig schoolgebouw. In het meest recente Woon- en Leefbaarheidsplan (2016) zijn nieuwe afspraken opgenomen over innovatie in het onderwijs, met name met betrekking tot het voortgezet onderwijs. Deze innovaties richten zich op

het inclusiever maken van bestaande onderwijsinstellingen waardoor er minder gebruik gemaakt hoeft te worden van passend onderwijs in Groningen stad. Dit hangt ook samen met het thema mobiliteit.

Op het gebied van z*org* komt samenwerking tussen aanbieders moeizaam tot stand. Gemeenten hebben als gevolg van regels rondom marktwerking weinig middelen om zorgaanbieders tot samenwerking te bewegen. Wel wordt er momenteel per deelgebied gekeken naar het behoud van gebouwen en voorzieningen.

Op het gebied van *economie* is de Ontwikkelingsvisie 2030 leidend. Deze ontwikkelingsvisie is in 2012 opgesteld in samenwerking met het Rijk, de provincie Groningen, de waterschappen, LTO Noord, Milieufederatie Groningen en Groningen Seaports. Gekoppeld aan de ontwikkelingsvisie heeft de regio een eigen economisch bureau opgericht, Eemsdelta\EZ, dat zich richt op de stimulering van de economische ontwikkeling in de regio. Eemsdelta\EZ wordt aangestuurd door de stuurgroep Economie, Arbeidsmarkt en Infrastructuur waar de vier Eemsdelta gemeenten en de provincie Groningen in vertegenwoordigd zijn.

De regio onderzoekt in samenwerking met de provincie Groningen, de gemeente Groningen en de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR) in het IABR-Projectatelier Groningen hoe de energietransitie en het bijbehorende economische perspectief een drijvende kracht kunnen vormen voor ontwikkeling in de regio Groningen. Vanuit de regio Eemsdelta zijn Eemsdelta\EZ en het Woon- en Leefbaarheidsprogramma Eemsdelta bij het IABR betrokken.

Samenwerking

Het gedeelde besef dat problemen als gevolg van bevolkingsdaling alleen in gezamenlijkheid zijn op te lossen heeft geleid tot samenwerking tussen verschillende maatschappelijke partijen en overheden. De diverse lokale allianties tussen wethouders en bewoners in verschillende dorpen zijn hier een goed voorbeeld van.

Er is geen sprake van gezamenlijke uitvoering. De uitvoering is per gemeente georganiseerd. Er vindt wel onderlinge afstemming plaats tussen de gemeenten binnen de regio en tussen de gemeenten en tussen:

1. de gemeenten en woningcorporaties, bijvoorbeeld in het afstemmen van het Strategisch Voorraadbeleid (regionaal) en als basis voor prestatieafspraken,
2. gemeenten en detailhandelsorganisaties en de aanpak van centrumdorpen en regionale centra,
3. gemeenten en welzijn- en zorginstellingen over integrale zorg, één loket, instellen van 1,5 lijnszorg bij huisartsen, intramurale ouderenzorg en de locaties daarvoor
4. gemeenten en onderwijsinstellingen en NCG over de aanpak van de versterking en samenvoeging van scholen. En tussen gemeenten en onderwijsinstellingen over vernieuwing van het onderwijs en de combinatie jeugdzorg, welzijn en onderwijs. .

Verankering in beleid

Het thema bevolkingsdaling komt terug in allerlei beleidsterreinen van de betrokken gemeenten. De gemeenten hebben middelen gereserveerd voor procesbegeleiding van het woon- en leefbaarheidsplan. Daarnaast worden er voor projecten die voortkomen uit het Woon- en Leefbaarheidsplan voor de Eemsdelta direct middelen aangewend uit de krimpmaatstaf en de decentralisatie-uitkering. Er zijn geen portefeuillehouders specifiek voor bevolkingsdaling. Het thema bevolkingsdaling leeft sterk en is integraal onderdeel van andere portefeuilles.

Oost-Groningen

Oost-Groningen		
Type regio	Krimpregio	
Provincie	Groningen	
Gemeente(n)	Bellingwedde, Menterwolde, Oldambt, Pekela, Stadskanaal, Veendam, Vlagtwedde	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

Het regionale woon- en leefbaarheidsplan is richtinggevend voor de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling in de regio Oost-Groningen.

Op het gebied van *wonen* heeft de regio Oost-Groningen in 2014 reeds prestatieafspraken met de woningcorporaties gemaakt. Onderdeel hiervan is een nullijn voor de toevoeging van woningen. Deze nullijn wordt streng gehandhaafd door de regio. Aanvullend worden ook woningen onttrekken aan de markt. Ook laat de regio Oost-Groningen een woningmarktonderzoek uitvoeren om de impact van demografische ontwikkelingen op de regionale woningmarkt in kaart te brengen. De volgende stap die moet worden gezet is de stap van programmering naar uitvoering. Dit is volgens de regio een grote uitdaging. Hiertoe heeft de regio in 2016 een zogenaamde menukaart ontwikkeld en vastgesteld. Op deze menukaart staan zes 'keuzegerechten' waarmee de betrokken gemeenten aangeven op welke onderdelen van de thema's wonen en voorzieningen zij concrete stappen willen zetten:

- aanpak voorkomen verpaupering en waardedaling

- verduurzaming en woonlastenverlaging particuliere voorraad
- rotte kiezen-aanpak
- transitie-/sloopfonds
- inpondfonds
- aanpak regionaal deprogrammeren woningbouwplannen

Zorg vormt een belangrijk thema binnen het in 2014 afgesproken prestatiekader, waarin regionale afspraken zijn gemaakt over de verdere ontwikkeling op de thema's wonen, leefbaarheid, wonen en zorg. Zodoende hangen de activiteiten binnen het thema zorg samen met de hierboven genoemde andere thema's. De zorgpartijen binnen de regio zijn aangesloten op de RWOP. Daarnaast formeert de regio momenteel een prestatiekader die de rolbepaling van de betrokken zorgpartijen moet expliciteren.

In de regio Oost-Groningen is een regionale werkgroep actief die zicht richt op *economische vitaliteit en arbeidsmarkt*. Bij het schrijven van deze voortgangsrapportage is er geen informatie beschikbaar over de voortgang van de uitvoering van de activiteiten die de werkgroep uitvoert.

Samenwerking

Er zijn diverse regionale samenwerkingsverbanden maar geen specifiek gericht op het Actieplan. Het belangrijkste samenwerkingsverband is de Stuurgroep Regionaal Woon- en Leefbaarheidsplan Oost-Groningen plus. Dit samenwerkingsverband bestaat uit bestuurders van provincie, gemeenten, woningcorporaties en zorgaanbieders. Doel van de samenwerking is het toekomstbestendig maken van de woningvoorraad en woonomgeving. De partijen hebben voor de woningmarkt bindende afspraken gemaakt in het Regionaal Prestatiekader 2013-2018. Hierbij is sprake van gezamenlijke uitvoering in het kader van de *menukaart* die de regio in 2016 heeft vastgesteld.

Verankering in beleid

De regio Oost-Groningen geeft aan dat de bevolkingsdaling impact heeft op vrijwel alle beleidsterreinen van gemeenten en daarom ook verankerd is in beleid. Voor de uitvoering van onder meer de afspraken in het kader van de menukaart hebben de gemeenten middelen gereserveerd op hun begroting.

E. Noord-Holland

Overzicht

In Noord-Holland ligt één anticipeerregio: de Kop van Noord-Holland. De provincie Noord-Holland heeft geen specifiek beleid of programma voor bevolkingsdaling. Wel vindt de provincie het belangrijk dat met demografische trends rekening wordt gehouden in regulier beleid. Hiertoe is het '*procesplan agendering demografie*' opgesteld. Er is binnen het college een portefeuillehouder demografie aangewezen.

Kop van Noord-Holland

Kop van Noord-Holland		
Type regio	Anticipeerregio	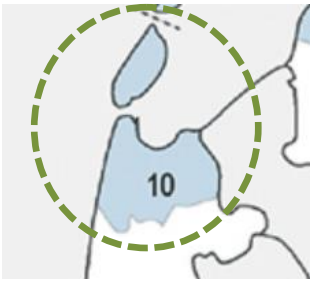
Provincie	Noord-Holland	
Gemeente(n)	Den Helder, Hollands Kroon, Schagen, Texel	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

Onder de vlag van *De Kop Werkt!* werken de vier gemeenten en de provincie samen aan het versterken van de economische vitaliteit van de regio. De aanpak zoals opgenomen in het Actieplan Bevolkingsdaling krijgt daarmee verder vorm. De basis van het samenwerkingsprogramma *De Kop Werkt!* bestaat uit vier bestuursopdrachten:

- De ontwikkeling van de havens in de regio
- De aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt
- Destinatiemarketing – toerisme en recreatie
- En een regionaal ambitiedocument: hierin zijn zes aandachtsgebieden, ambities en opgaven vastgesteld

Op het gebied van *wonen* is het Regionaal Actieprogramma (RAP) Kop 2011-2015 leidend. In dat kader is een regionaal convenant gesloten over woningbouw, waarin afspraken zijn gemaakt over de fasering en dosering van bouwplannen tot 2020 en verder.

Samenwerking

De gemeenten en provincie werken samen aan de uitvoering van *De Kop Werkt!*. Er is een stuurgroep die mandaat heeft voor de uitvoering, met vertegenwoordigers vanuit de vier gemeenten en de provincie Noord-Holland. Hiertoe is op 11 april jl. een juridische samenwerkingsovereenkomst getekend.

De regiogemeenten werken samen op het gebied van wonen in het kader van het Regionaal Actieprogramma (RAP) Kop 2011-2015 en het 'Regionaal convenant woningbouw Kop van Noord-Holland'. De gemeenten werken afzonderlijk de regionale afspraken uit. Hierbij betrekken de gemeenten de relevante stakeholders, zoals projectontwikkelaars en woningcorporaties.

Verankering in beleid

Bevolkingsdaling komt terug in het reguliere beleid van provincie of gemeenten, maar niet als een afzonderlijk thema. Bevolkingsdaling is een thema voor diverse beleidsonderwerpen, zoals in de leefbaarheidsplannen en het accommodatiebeleid, want deze onderwerpen worden wel opgepakt als gevolg van demografische ontwikkelingen in de regio.

In het regionale ambitiedocument *De Kop Werkt!* en het onderliggende investeringsoverzicht zijn concrete doelen vastgesteld door de regio, waar in gezamenlijkheid aan gewerkt wordt. Dit is ook door de alle raden en de provincie vastgesteld. Voor het programma *De Kop Werkt!* is vanuit de vier gemeenten en de provincie gezamenlijk € 30 miljoen gereserveerd voor de komende vier jaar. De bijdrage komt voor de helft van de gemeenten en voor de helft van de provincie.

F. Limburg

Overzicht

De provincie Limburg kent de regio Zuid-Limburg (Maastricht-Heuvelland, Parkstad en Westelijke Mijnstreek) als krimpregio en Midden-Limburg en Noord-Limburg als anticipeerregio's. Voor Noord-Limburg geldt dat er geen samenwerkingsafspraken zijn gemaakt in het kader van het Actieplan Bevolkingsdaling.

De provincie Limburg heeft in 2014 het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL) vastgesteld. Hierin beschrijft de provincie haar visie op de fysieke leefomgeving van Limburg. De provincie benoemt bevolkingsdaling als structurele en onomkeerbare ontwikkeling die van invloed is op het terrein van onder meer wonen, detailhandel en wonen en zorg.

Het Provinciaal Omgevingsplan Limburg is de basis voor een programmatische uitwerking per regio (Noord-Limburg, Midden-Limburg, Zuid-Limburg). In iedere regio zijn er rond thema's (wonen, detailhandel, kantoren, bedrijventerreinen, nationaal landschap en energie) bestuurlijke werkgroepen ingericht. De aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling maakt hier onderdeel van uit.

De provincie heeft bewust geen budget specifiek voor bevolkingsdaling, omdat ze bevolkingsdaling niet als een beleidsopgave op zich beschouwt, maar als een ontwikkeling waarmee binnen elke sector – met bijbehorende budgetten – rekening gehouden moet worden. Wel is er een portefeuillehouder demografie.

Midden-Limburg

Midden-Limburg		
Type regio	Anticipeerregio	
Provincie	Limburg	
Gemeente(n)	Echt-Susteren, Leudal, Maasgouw, Nederweert,	

Midden-Limburg		
	Roerdalen, Roermond, Weert	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

Bij het schrijven van deze voortgangsrapportage was voor Midden-Limburg alleen informatie beschikbaar over de uitvoering van activiteiten op het thema wonen.

Op het gebied van *wonen* werkt de regio Midden-Limburg met de Structuurvisie Wonen, Zorg en Woonomgeving Midden-Limburg, die in het eerste kwartaal van 2014 is vastgesteld dor de zeven gemeenten. Bevolkingsdaling en –transitie vormt een centraal thema in deze regionale structuurvisie, mede aanleiding hiertoe was de bestuursopdracht van de Provincie Limburg. Onderdeel van de structuurvisie is een toetsings- en afwegingskader voor de invulling van de opgave van doorontwikkeling en transformatie op de thema's wonen en zorg. De regio richt zich hiermee op de transformatie van de bestaande woningvoorraad en woonomgeving, herontwikkeling, hergebruik en levensloopbestendig maken van woningen, en op een beperkte uitbreiding van de woningvoorraad.

De regio werkt momenteel aan een database die op basis van de gecombineerde gegevens van zorginstanties en woningcorporaties het huidige woningbestand beter inzichtelijk moet maken. Ook moet deze database bijdragen aan een betere bouwprogrammering, waardoor zorginstanties gerichter en efficiënter zorg aan huis kunnen leveren en woningcorporaties beter maatwerk kunnen leveren met betrekking tot de sloop en bouw van woningen. Deze database wordt als input gebruikt voor een nieuw te ontwikkelen structuurvisie wonen in de regio Midden-Limburg.

Samenwerking

De regio Midden-Limburg werkt samen via de Netwerkorganisatie Samenwerking Midden-Limburg (SML). Deelnemers zijn de zeven gemeenten en verschillende stakeholders (Keyport, OML). Samen hebben zij de ambities voor de regionale samenwerking voor de periode 2016-2020 geformuleerd in de *Agenda voor Midden-Limburg*. SML richt zich op onderlinge afstemming tussen de verschillende betrokken partijen binnen de regio en het maken van gezamenlijke afspraken die richting moeten geven aan de uitvoering van de Agenda van Midden-Limburg. De Agenda van Midden-Limburg bevat geen bindende afspraken, maar is richtinggevend voor de regionale samenwerking. De Agenda is vastgesteld door de zeven gemeentereden.

Verankering in beleid

Bevolkingsdaling en –transitie maakt integraal onderdeel uit van beleid voor verschillende beleidsterreinen. Zo komt het thema terug in de gezamenlijke visie- en ambitiedocumenten Wonen, Zorg en Woonomgeving (2014) en de Agenda van Midden-Limburg (2016). De Agenda van Midden-Limburg benoemt zes verschillende werkvelden, te weten 1) Innovatieve economie energie & economisch beleid; 2) recreatie & toerisme; 3) landbouw & natuur; 4) mobiliteit & infrastructuur; 5) wonen, zorg & woonomgeving en 6) Euregionale Samenwerking. Het thema bevolkingsdaling en –transitie komt met name terug in het werkveld 'wonen, zorg & woonomgeving'. Vanuit dit werkveld werd in eerste instantie voor bevolkingsdaling ook de verbinding gelegd met de andere werkvelden, de invoering van de Ladder heeft het draagvlak en de noodzaak om deze transitie als randvoorwaarde mee te nemen versterkt. De demografische transitie wordt door Midden-Limburg zo veel mogelijk benaderd vanuit de kansen die zich hieruit ontwikkelen.

Zuid-Limburg

Zuid-Limburg		
Type regio	Krimpregio	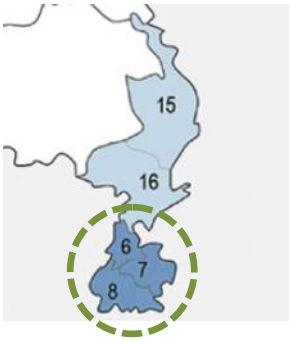
Provincie	Limburg	
Gemeente(n)	Beek, Brunssum, Eijsden-Margraten, Gulpen-Wittem, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Maastricht, Meerssen, Nuth, Onderbanken, Schinnen, Simpelveld, Sittard-Geleen, Stein, Vaals, Valkenburg aan de Geul, Voerendaal	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

De regio Zuid-Limburg heeft samen met de provincie het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL) vastgesteld. Als vervolg op het POL worden in de regio programmatische uitwerkingen gemaakt op de thema's wonen, ruimtelijke economie, nationaal landschap en energie. Het POL vormt het basisdocument voor de regionale samenwerking, onder meer op het gebied van de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. Bij het schrijven van deze voortgangsrapportage was voor Zuid-Limburg alleen informatie beschikbaar over de uitvoering van activiteiten op de thema's wonen, economische vitaliteit en arbeidsmarkt en ruimte & mobiliteit.

Op het gebied van *wonen* hebben de achttien Zuid-Limburgse gemeenten in 2016 een gezamenlijke structuurvisie ontwikkeld voor de woningmarkt in de regio. De structuurvisie borduurt voort op de basisprincipes uit het POL en is gebaseerd op de veronderstelling dat ruimtelijke ontwikkelingen in één gemeente direct invloed hebben op de andere gemeenten. De structuurvisie wordt breed gedragen door de regio; zestien van de achttien Zuid-Limburgse gemeenten hebben ongewijzigd ingestemd met deze visie. De twee overige gemeenten zitten in een herindelingstraject en hebben daarom nog niet ingestemd.

Daarnaast zijn er in het kader van het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL) regionale afspraken gemaakt die zich richten op verdichting van de stedelijke woonmilieus en kwaliteitsverbetering in sub urbane gebieden. Ook is de regio overeengekomen om bestaande bouwplannen te schrappen.

Met betrekking tot *ruimte en mobiliteit* zijn er twee belangrijke initiatieven te benoemen: Parkstad Limburg en het Maastricht-LAB. In Parkstad-Limburg wordt gewerkt aan een Internationale Bau Ausstellung (IBA). Deze van oorsprong Duitse en in Nederland voor het eerst toegepaste aanpak moet leiden tot economische, sociale en culturele impulsen aan dit groeiende stedelijke gebied. Op basis van een reeks fysiek-ruimtelijke projecten werkt Parkstad aan herstructurering en economische structuurversterking. Het Maastricht-LAB is het tweede initiatief in de regio Zuid-Limburg. Met het oog op de afnemende economische en demografische groei heeft de gemeente Maastricht in 2012 het Maastricht-LAB opgericht om een nieuwe impuls te geven aan de stedelijke (her)ontwikkeling van Maastricht. Het Maastricht-LAB is een initiatief waarin de zoektocht naar nieuwe vormen van stadsontwikkeling, waarvan bottom-up initiatieven in het bijzonder, centraal staan.

Op het gebied van *economische vitaliteit en arbeidsmarkt* zal in 2017 de regionale Structuurvisie Ruimtelijke Economie Zuid-Limburg worden vastgesteld. Hierin worden regionale afspraken gemaakt over detailhandel, kantoren en bedrijventerreinen. Ook is en wordt gewerkt aan economische structuurversterking via onder meer de ontwikkeling van Campus Chemelot in Sittard-Geleen en de Maastricht Health Campus en het triple helix verband Limburg Economic Development (LED).

Samenwerking

De regio Zuid-Limburg kent drie subregio's: Parkstad Limburg, Westelijke Mijnstreek en Maastricht Heuvelland. De gemeenten uit deze regio's werken voor de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling samen vanuit de Zuid-Limburgse samenwerking in het kader van het POL. Binnen dit samenwerkingsverband is voor diverse thema's een bestuurlijk overleg ingericht, waaraan wethouders uit de achttien Zuid-Limburgse gemeenten deelnemen. Deze bestuurlijke overleggen genieten geen direct mandaat, maar hebben wel geleid tot bestuurlijk draagvlak voor de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling in de regio. In de samenwerking vervullen de drie centrumgemeenten (Sittard-Geleen, Heerlen/Parkstad, Maastricht) en de provincie een voortrekkersrol. Daarnaast wordt ook vaak in subregionaal verband samengewerkt. Zo kent Parkstad een eigen regioprogramma en zijn diverse beleidsdocumenten per subregio opgesteld. Hierbij is sprake van subregionaal verschil in snelheid en voortgang van de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. Dit vloeit mede voort uit het gegeven dat de ene subregio (Parkstad) al eerder en meer gevolgen ondervindt dan de andere subregio's.

De centraal gealloceerde decentralisatie-uitkeringen bevolkingsdaling aan de centrumgemeenten binnen de regio hebben bijgedragen aan de samenwerking binnen de regio Zuid-Limburg. De afstemming tussen de gemeenten in de regio over de inzet van deze middelen en de verantwoording hierover hebben geleid tot de vorming van dwarsverbanden en de koppeling van strategieën. Daarnaast zet de regio ook sterk in op internationale samenwerking met onder meer Duitse en Belgische grensregio's en in Euregioverband.

Verankering in beleid

Het thema bevolkingsdaling is sterk verankerd in beleid en uitvoering. Zo komt het terug in het Provinciaal Omgevingsplan (2014), de Structuurvisie Wonen (2016) en het

gezamenlijke Actieprogramma Zuid-Limburg (2012). Met name in de subregio Parkstad Limburg werken overheden, woningcorporaties en marktpartijen al langere tijd samen aan de aanpak van (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. Dit heeft op het gebied van wonen de afgelopen jaren geresulteerd in vigerend beleid zoals de Structuurvisiebesluit Wonen en Retail (2011), Regionale Woonstrategie, Kiezen voor Parkstad Limburg (2012), Het kwalitatief afwegingskader voor woningbouwplannen en de regionale woningmarktprogrammering (2013) en regionale Structuurvisies (wonen, regionale economie). Ook is in Sittard-Geleen in 2016 een Omgevingsvisie vastgesteld waarin dit beleid is verankerd.

G. Zeeland

Overzicht

In Zeeland liggen twee anticipeerregio's (Schouwen-Duiveland en Walcheren) en één krimpregio (Zeeuws-Vlaanderen). Walcheren heeft geen samenwerkingsafspraken gemaakt in het kader van het Actieplan Bevolkingsdaling. De provincie Zeeland heeft geen specifiek beleid gericht op bevolkingsdaling in de krimp- en anticipeerregio's. Demografische ontwikkelingen worden als een integraal onderdeel in beleidsontwikkeling en – uitvoering meegenomen.

Schouwen-Duiveland

Schouwen-Duiveland		
Type regio	Anticipeerregio	
Provincie	Zeeland	
Gemeente(n)	Schouwen-Duiveland	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit & arbeidsmarkt	

Uitvoering

De regio Schouwen-Duiveland heeft met name op de thema's 'wonen', 'onderwijs' en 'economische vitaliteit en arbeidsmarkt' voortgang geboekt.

De regio Schouwen-Duiveland heeft binnen het thema *wonen* naar aanleiding van de gevolgen van de demografische veranderingen voor de woningmarkt in samenwerking met haar maatschappelijke partners de Woonvisie 2013-2022 opgesteld. Hierin is de ambitie geformuleerd om minder en kwalitatief betere nieuwbouw te realiseren waarbij de vitaliteit van de bestaande woningvoorraad in ogenschouw genomen wordt. Aansluitend hierop heeft de regio een structuurvisie opgesteld met als doelstelling om de ongebruikte individuele bouwtitels te schrappen uit de bestemmingsplannen om te voorkomen dat de bouw van extra woningen ten koste gaat van de beschikbare restcapaciteit.

Binnen het thema *onderwijs* heeft de regio in samenwerking met schoolbesturen een integraal huisvestingsplan voor het onderwijs gemaakt waarin de nadruk ligt op de bundeling van scholen. Naast het Actieplan heeft de gemeente Schouwen-Duiveland in samenwerking met de partners uit het onderwijs, de kinderopvang en de zorg een drietal kernthema's geformuleerd waarop de komende jaren ingezet gaat worden binnen het thema onderwijs:

- Demografische ontwikkeling: krimp als kans
- Voor en vroegschoolse educatie en OKE wetgeving
- Preventie en zorg

Op het gebied van *economische vitaliteit en arbeidsmarkt* richt de regio zich actief op het stimuleren en faciliteren van startups ten behoeve van de versterking van de economische vitaliteit. Met betrekking tot de verbetering van de digitale infrastructuur loopt er een project dat in een adequate breedbanddekking moet voorzien.

In 2011 is de Strategische Visie Schouwen-Duiveland 2040 ‘Tij van de Toekomst’ opgesteld. In deze strategische visie wordt de demografische ontwikkeling in Schouwen-Duiveland aangemerkt als één van de meest belangrijke ontwikkelingen in de regio. ‘Tij van de Toekomst’ geeft richtingen voor het anticiperen op de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling, zoals het toekomstbestendig maken van de woningvoorraad, zoveel mogelijk voorzieningen slim combineren onder één dak, inzet op leefbaarheid per kern, inzet van slimme ICT-oplossingen en het waarderen particulier initiatief. Projecten als uitwerking hiervan zijn vastgelegd in het Actieplan.

Samenwerking

Schouwen-Duiveland werkt in verschillende formele en informele samenwerkingsverbanden actief samen met maatschappelijke organisaties, sportverenigingen, dorps- en stadsraden en zorgaanbieders aan het ondervangen van de (negatieve) gevolgen van bevolkingsdaling. In alle gevallen is de regio zich bewust dat het afhankelijk is van andere stake- en shareholders. Daarom worden vrijwel alle projecten die gericht zijn op krimp in gezamenlijkheid uitgevoerd.

Ten behoeve van het versterken van de regionale samenwerking zet de gemeenteraad in op stads- en dorpsvisies per kern. Dit moet bijdragen aan de totstandkoming van nieuwe netwerken binnen dorps- en stadskernen die op eigen kracht en initiatief bijdragen aan de leefbaarheid.

Verankering in beleid

De Strategische Visie Schouwen Duiveland 2040 ‘Tij van de Toekomst’ is met brede inspraakrondes tot stand gekomen. In- en medespraak vindt ook plaats bij opstellen van het onderliggend beleid zoals de Woonvisie en de woningbouwprogrammering. Daarmee is het draagvlak voor het beleid groot.

‘Tij van de Toekomst’ is dermate verinnerlijkt in het werken binnen de regio dat in onderliggende beleidsstukken het vraagstuk bevolkingsdaling automatisch aan de orde komt en meegenomen wordt.

Zeeuws-Vlaanderen

Zeeuws-Vlaanderen		
Type regio	Krimpregio	
Provincie	Zeeland	
Gemeente(n)	Hulst, Sluis, Terneuzen	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte & mobiliteit • Onderwijs • Zorg • Economische vitaliteit & arbeidsmarkt	

Uitvoering

De regio heeft voor elk thema haar eigen regionale overlegvormen. Daarnaast heeft de regio Zeeuws-Vlaanderen afspraken gemaakt over de aanpak van de particuliere woningvoorraad. Ook spreekt de regio met woningcorporaties over herstructurering.

De regio spreekt van een goede samenwerking tussen de gemeenten en de schoolbesturen met betrekking tot het issue van leerlingendaling. Hierin wordt er in het bijzonder gekeken naar mogelijke fusies tussen scholen. De regio bespreekt het thema onderwijs in een regionaal onderwijsoverleg. Hieronder zijn per gemeente coördinatiegroepen actief.

Zeeuws-Vlaanderen heeft zich aanvullend georganiseerd op het thema wonen in een gemeenschappelijke regeling. Deze regeling heeft ten doel een kader te scheppen voor de behartiging en de afstemming van het woonbeleid in de regio. Deze gemeenschappelijke regeling wordt dit jaar nog (2017) beëindigd. Het samenwerkingsverband wordt getransformeerd tot een regulier regionaal bestuurlijke overlegvorm.

De regio Zeeuws-Vlaanderen is sterk georiënteerd op Vlaanderen. Vlaanderen wordt bezien als achterland waarmee samenwerking van belang is op het gebied van de Kanaalzone en de thema's wonen en werk.Ten behoeve van de grensoverschrijdende arbeid heeft de regio Zeeuws-Vlaanderen in samenwerking met Vlaanderen een Grensinfopunt en een Werkservicepunt opgericht.

Samenwerking

Zeeuws-Vlaanderen heeft regionale woningmarktafspraken gemaakt waarin de gemeenten Hulst, Sluis en Terneuzen overeen zijn gekomen om actief en gezamenlijk te sturen op

nieuwbouw en kwaliteitsverbetering van de bestaande woningvoorraad. Dit moet bijdragen aan de verbetering van de leefbaarheid in de regio Zeeuws-Vlaanderen.

Verankering in beleid

De samenwerkingsagenda ‘Bevolkingsontwikkeling Zeeuws-Vlaanderen 2016-2020’ is het document waarin het regionale ‘beleid’ is vastgesteld. Beleidsterreinen waar in het bijzonder aandacht voor bevolkingsdaling is, zijn de woningmarkt, onderwijs en sport. Deze beleidsterreinen komen terug in verschillende plannen van aanpak en regionale afspraken. Specifiek voor wonen zijn er regionale woningmarktafspraken gemaakt en afspraken over de aanpak van de particuliere woningvoorraad. Voor het thema onderwijs is er een toekomstbestendig voorzieningenplan onderwijs gemaakt. Voor het thema sport is een plan van aanpak gemaakt voor de sportvoorzieningen in de regio, waarin een betere afstemming tussen de beschikbare capaciteit en de ruimtebehoefte wordt nagestreefd.

H. Zuid-Holland

Overzicht

In Zuid-Holland zijn er twee anticipeerregio’s: de Hoeksche Waard en de Krimpenerwaard. De Krimpenerwaard heeft geen samenwerkingsafspraken gemaakt in het kader van het Actieplan Bevolkingsdaling. De provincie Zuid-Holland ondersteunt gemeenten bij het anticiperen op krimp. De provincie kijkt vooral naar de bovenlokale aspecten en stimuleert bewustwording door onderzoek en communicatie. Het accent ligt hierbij op ruimte en wonen. Ruimtelijk beleid is een kerntaak van de provincie. De gevolgen van krimp is een thema in de regionale woonvisies.

Hoeksche Waard

Kop van Noord-Holland		
Type regio	Anticipeerregio	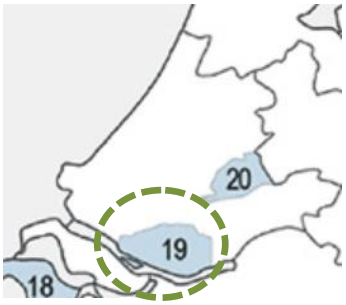
Provincie	Zuid-Holland	
Gemeente(n)	Binnenmaas, Oud-Beijerland, Cromstrijen, Korendijk en Strijen	
Thema's in actieplan	• Algemene aspecten krimp • Wonen • Ruimte en mobiliteit • Onderwijs • Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	

Uitvoering

Er is door de regio Hoeksche Waard voortgang geboekt op alle thema's in het actieplan. Zo is er vanuit de regio een kwartiermaker *kerngericht werken* aangesteld. De kwartiermaker richt zich op het verstevigen van de samenwerking in de kernen tussen partijen rondom zorg, wonen en welzijn (o.a. zorgpartijen en de woningcorporatie).

Met betrekking tot *wonen* is in kaart gebracht wat de opgave is om de bestaande woningvoorraad geschikt te maken voor verschillende doelgroepen. Het gaat dan bijvoorbeeld om gelijkvloerse woningen. Met de corporatie Hoeksche Waard Wonen zijn o.a. daarover prestatie afspraken gemaakt. Om te bevorderen dat particulieren de eigen woning geschikt maken voor de (toekomstige) zorgbehoefte wordt gestart met een bewustwordingscampagne. Er zijn middelen gereserveerd en er is een projectleider aangesteld. Ook start de regio een verkenning om te onderzoeken in hoeverre de Hoeksche Waard de regionale aantrekkelijkheid kan vergroten binnen de Rotterdamse woningmarktregio.

Onder de vlag van de Waardenmakerij werken partijen uit het gebied samen aan gebiedsontwikkeling in de Hoeksche Waard. Deze op de waardenketen gerichte aanpak is destijds gestart aan de zuidrand op initiatief van het ministerie van IenM. Nu zijn er door de regio middelen beschikbaar gesteld voor een coördinator. Daarnaast is de regio betrokken bij doorontwikkeling op deelprojecten.

Met betrekking tot *onderwijs* is bij de start van de samenwerking Pact van de Waard de daling van het aantal leerlingen geagendeerd. De besturen van onderwijsinstellingen hebben vervolgens goede afspraken gemaakt. De uitvoering van deze afspraken loopt, zonder aanvullende inzet vanuit de regio.

Op het gebied van e*conomische vitaliteit en arbeidsmarkt* wordt voortgang geboekt. Om kansen in beeld te krijgen voor het economische profiel van de regio wordt een transformatiemonitor opgesteld. Daarnaast werkt de regio aan een detailhandelsvisie.

Samenwerking

De samenwerking Pact van de Waard speelt een centrale rol in de aanpak rondom bevolkingsdaling. Dit is een samenwerking tussen gemeenten, provincie, Rijk, organisaties op het gebied van Wonen, Welzijn en Zorg, ondernemers uit de Hoeksche Waard en organisaties uit het maatschappelijk middenveld. De samenwerking heeft als doel om de gevolgen van de vergrijzing en ontgroening van de regio het hoofd te bieden. Hiertoe werd in 2014 het Pact van de Waard getekend.

Er vindt regelmatig overleg plaats tussen de samenwerkingspartners over de uitvoering van het Pact. Ook andere gremia spelen een rol in de uitvoering van het Pact. Gemeenten, woningbouwcorporaties, welzijnsinstellingen en zorgaanbieders hebben in 2010 het Pact van Mijn Hart gesloten, wat richting geeft aan de uitvoering op dorpsniveau. In de detailhandelsberaad werken de ondernemersvereniging en gemeenten aan het bestendigen van de detailhandelstructuur en begeleiding van de detailhandelsvisie. De Economic board werkt aan de uitvoering van de economische agenda. In het marktberaad wisselen corporatie, makelaars, ontwikkelaars en gemeenten kennis uit op het gebied van wonen. Tot slot is er overleg tussen provincie en gemeenten in het kader van ‘het Gebiedsprogramma Hoeksche Waard’,

Verankering in beleid

De partijen uit het gebied hebben het Pact van de Waard ondertekend. Op basis daarvan werken zij intensief samen om te komen tot plannen waarmee de consequenties van vergrijzing en ontgroening op het eiland aangepakt kunnen worden. Daarnaast is het Pact van Mijn Hart ondertekend door gemeenten, woningbouwcorporaties, welzijnsinstellingen en zorgaanbieders. Het Rijk heeft m.b.t. het Pact van de Waard een *letter of support* geschreven.

In het verlengde van het Pact van de Waard is een samenwerkingsagenda opgesteld tussen de gemeenten, de provincie en het Rijk. Deze is vastgesteld en er zijn middelen aan gekoppeld vanuit de provincie en het Rijk. Gemeenten dragen financieel bij, onder andere via de begroting van het Samenwerkingsorgaan Hoeksche Waard (SOWH). Ook is er vanuit het SOHW capaciteit beschikbaar gesteld. Daarnaast zijn er vanuit gemeenten twee ‘bestuurlijk afgevaardigden’ van het Pact van de Waard.

Berenschot

Bijlage III

Uitkomsten samenwerkingsscan

Berenschot

Samenwerkingsscan

Werkwijze

Door de geïnterviewde partijen in de regio zijn de contactgegevens van hun samenwerkingspartners op het gebied van bevolkingsdaling aan Berenschot verstrekt. Het gaat daarbij om contactpersonen van decentrale overheden en partijen buiten de publieke kolom, waaronder maatschappelijke partijen (NGO's, zorginstellingen, onderwijsinstellingen etc.) en private partijen (bedrijven, ondernemersverenigingen etc.). Vervolgens heeft Berenschot een beknopte enquête naar deze contactpersonen en naar betrokkenen vanuit het Rijk gestuurd.

Methode

De vragenlijst die de respondenten per mail hebben ontvangen gaat in op vier onderwerpen die overkoepelend en per thema (wonen, ruimte & mobiliteit, onderwijs, zorg en ondersteuning, economische vitaliteit en arbeidsmarkt) behandeld zijn:

1. Resultaten en aansturing
2. Kennen en kunnen
3. Cultuur
4. Rol van het Rijk

Per onderwerp zijn stellingen voorgelegd waarbij respondenten op een 7 puntsschaal kunnen aangeven in hoeverre zij het met de stelling eens zijn.

De samenwerkingsscan en de gebruikte stellingen zijn gebaseerd op de methode die de Tias School for Business and Society van de Universiteit van Tilburg in samenwerking met Berenschot hebben ontwikkeld om de kracht van de samenwerking te meten. Deze methode gaat uit van drie lagen die van belang zijn voor een goede samenwerking: de inhoudelijke laag, organisatorische laag en de relationele laag. Dit geeft inzicht in de robuustheid van de samenwerking. De relationele laag is daarbij opgebouwd uit elementen van vertrouwen: voorspelbaarheid, verwantschap en evenwaardigheid. Dat wordt onder andere uitgedrukt in de mate van vertrouwen tussen de partners, de houding ten opzichte van elkaar en het maken en nakomen van afspraken. De methode is theoretisch gebaseerd op het werk van Niklas Luhmann en Patrick Lencioni. Op basis van het werk van Luhmann en Lencioni is het begrip vertrouwen ingedeeld in drie componenten.

Berenschot

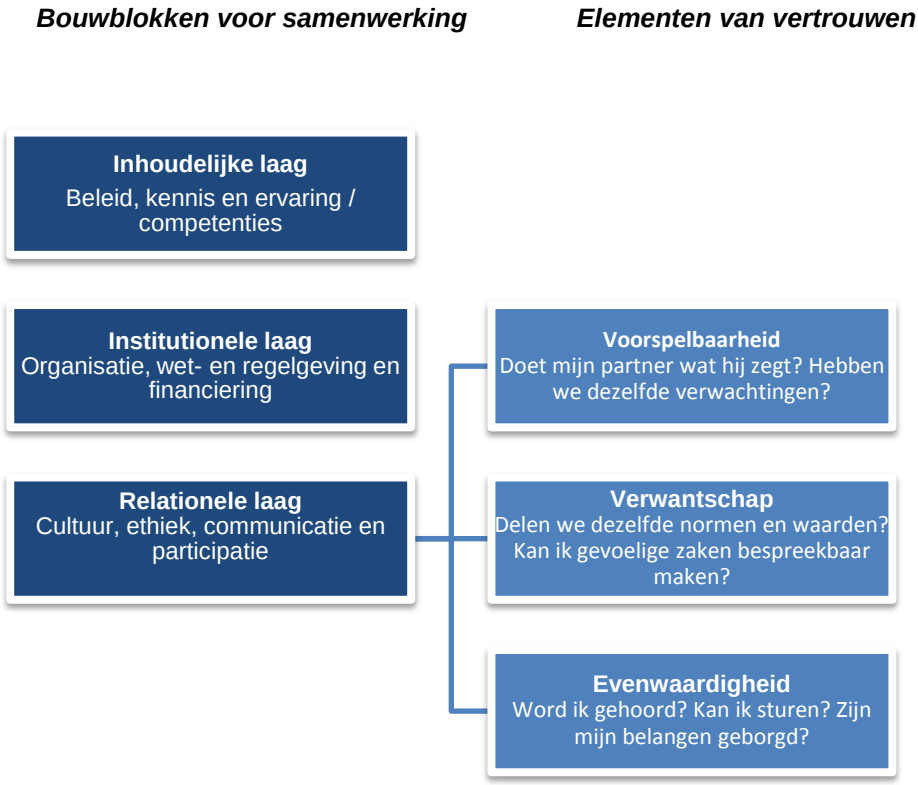

Respons

In totaal is de enquête naar 359 contactpersonen van alle regio's verstuurd. In totaal hebben 76 respondenten de enquête ingevuld, wat een respons van 21% betekent. De verschillen in respons tussen publieke en niet-publieke kolom zijn beperkt. De enquête is verstuurd naar 150 personen buiten de publieke kolom en daarvan hebben 28 personen de enquête ingevuld. Dit levert een respons van 19%. De enquête is verstuurd naar 209 personen binnen de publieke kolom en daarvan hebben 48 personen de enquête ingevuld, wat een respons van 23% betekent. Gezien het aantal respondenten moeten de uitkomsten van de enquête als indicatief worden aangemerkt.

Alle regio's hebben contactpersonen aangeleverd en vanuit alle regio's is gerespondeerd. Echter, de aantallen zijn te gering om op het niveau van regio's uitspraken te doen.

Aangezien de partijen van buiten de publieke kolom vaak bij één of enkele onderwerpen betrokken zijn, hebben de respondenten vooraf aangegeven vanuit welk(e) onderwerp(en) zij de vragen beantwoorden (wonen, ruimte & mobiliteit, onderwijs, zorg en ondersteuning, economische vitaliteit en arbeidsmarkt). De respons varieert daardoor per thema (zie onderstaande tabel).

Berenschot

Samenwerkingsthema			
Overkoepelend	Publiek	38	79%
	Buiten publieke kolom	13	46%
	Ile krimp en anticipeerregio's	51	67%
Wonen	Publiek	20	42%
	Buiten publieke kolom	9	32%
	Ile krimp en anticipeerregio's	29	38%
Ruimte & mobiliteit	Publiek	7	15%
	Buiten publieke kolom	5	18%
	Ile krimp en anticipeerregio's	12	16%
Onderwijs	Publiek	11	23%
	Buiten publieke kolom	14	50%
	Ile krimp en anticipeerregio's	25	33%
Zorg en ondersteuning	Publiek	4	8%
	Buiten publieke kolom	11	39%
	Ile krimp en anticipeerregio's	15	20%
Economische vitaliteit en arbeidsmarkt	Publiek	13	27%
	Buiten publieke kolom	5	18%
	Ile krimp en anticipeerregio's	18	24%

In deze tabel zijn per thema en per respondentgroep (publiek, niet publiek en totaal) de absolute aantallen respondenten weergegeven en de relatieve aantallen per respondentgroep.

De uitkomsten geven een indicatie van de waardering van de samenwerking door partijen.

Uitkomsten

In onderstaande figuren zijn de uitkomsten per onderwerp weergegeven.

Berenschot

Blok I: Resultaten en aansturing

De juiste organisaties maken deel uit van de samenwerking.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	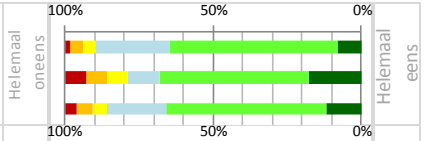
De samenwerkende organisaties hebben een gedeeld beeld van de beoogde resultaten.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	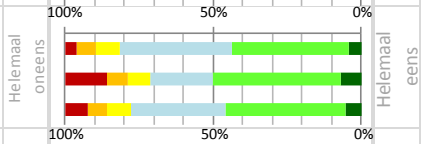
Er zijn niet-vrijblijvende afspraken gemaakt om de ambities te realiseren.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	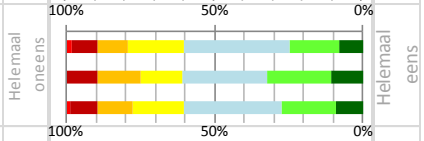
De samenwerkende organisaties voelen zich er verantwoordelijk voor dat de beoogde resultaten geboekt worden.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	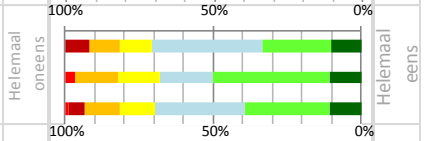
De effecten van bevolkingsdaling zijn verankerd in regulier beleid van de organisaties die betrokken zijn bij de aanpak voor bevolkingsdaling.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	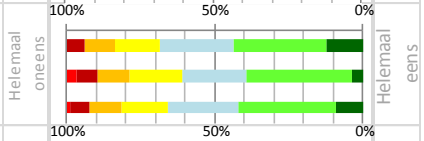
Er vindt goede sturing plaats op het boeken van resultaten.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	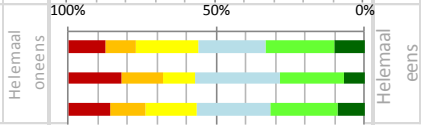

Blok II: Kennen en kunnen

De organisaties weten de juiste kennis en competenties te mobiliseren om resultaten te kunnen boeken.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	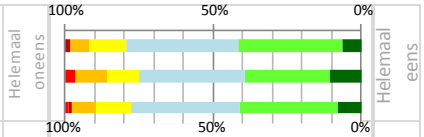
De organisaties leveren gezamenlijk voldoende capaciteit (menskracht) om resultaten te kunnen boeken.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	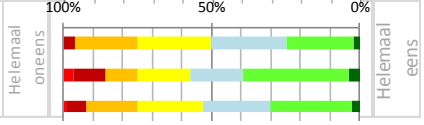

Berenschot

Blok III: Cultuur

Binnen de samenwerking is er inzicht in elkaars belangen en standpunten.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	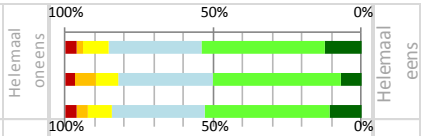
Binnen de samenwerking wordt het gemeenschappelijk belang vooropgesteld.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	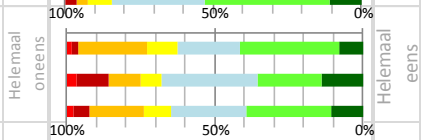
Binnen de samenwerking weet men wat men kan verwachten van elkaar.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	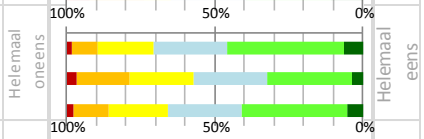
Gevoelige zaken worden bespreekbaar gemaakt.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	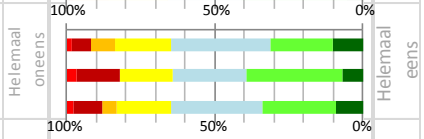
Er wordt naar de mening van mijn organisatie geluisterd.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	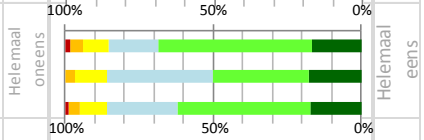
De informatie die uitgewisseld wordt tussen organisaties is transparant.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	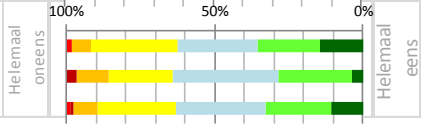

Blok IV: Rol van het Rijk

Het Rijk draag bij aan samenwerking in het kader van bevolkingsdaling door inbreng van kennis en kunde.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	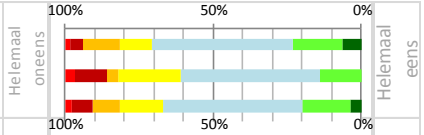
Het Rijk draag bij aan samenwerking in het kader van bevolkingsdaling door het creëren van rust en voorspelbaarheid in het proces.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	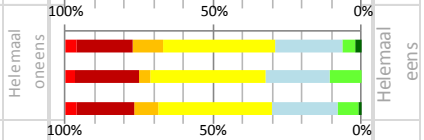
Het Rijk draag bij aan samenwerking in het kader van bevolkingsdaling door het borgen van ieders belangen.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	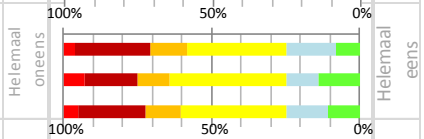
Het Rijk draag bij aan samenwerking in het kader van bevolkingsdaling door het boeken van resultaten.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	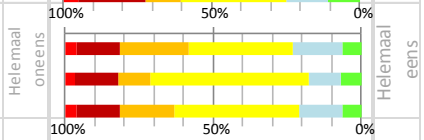
Het Rijk draag bij aan samenwerking in het kader van bevolkingsdaling door het bespreekbaar maken van gevoelige zaken.	Publiek Buiten publieke kolom Alle krimp en anticipeerregio's	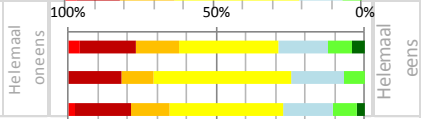

Berenschot

Bijlage IV

Infosheet per regio

Berenschot

Zie document: Bijlage IV Infosheets Voortgangsrapportage Bevolkingsdaling